

■ **Hur ser vaccinerna som är på gång ut?**

Sidorna 14-16

Nr 4
2020

Seniora Läkare

God Jul!

Och tack för allt
ni nosar upp
och gör för oss!

Sidorna 4-7

**Gensaxen flyttar
fram det möjligas gräns**

Sidorna 17-19

**Boktips
inför storhelgerna**

Sidorna 8-13

**"Det behövs
ett etiskt råd"**

Ledaren sidan 3

Mitt nyårslöfte blir: Nej till dystopier!

Proteiner utgör livets byggstenar. En nyckel till att förstå livets processer är att kartlägga sambandet mellan hur proteiner är uppbyggda och deras funktion. Något förenklat – aminosyresekvensen i ett protein bestämmer proteinets 3-D struktur, dvs. hur det är "böjt och veckat" och det avgör i sin tur proteinets funktion och egenskaper.

Förstår vi detta har vi helt nya möjligheter att utveckla verktyg för bättre hälsa i bred bemärkelse. Proteinforskarnas olympiad CASP, (Critical Assessment of Structure Prediction) vanns i november i år av Googles Artificiella Intelligensprojekt Deep Mind och nätverket AlphaFold.

Utan att ha gjort något experiment kunde nätverket räkna ut proteinstrukturen utifrån aminosyresekven-

sen med liknande precision som avbildningsteknikerna röntgen kristallografi och kryoelektron mikroskopi. "Detta fynd kommer att ändra bioteknologin, medicinen, ja nästan allt" skriver professor Andrei Lupas chef för Max Planck institutets avdelning för proteinkemi i en kommentar i Nature.

Det borde i varje fall förändra den dystopiska bild av teknologi artificiell intelligens och nya oprövade framsteg som alltför många av oss bär på.

Visst har mänskligheten skövat planeten – men det är en bit kvar till Harmageddon. Med draghjälp av DeepMind och andra tekniker har vi fortfarande obegränsade möjligheter att hitta nya lösningar och utvägar. Mer bevis på att vi kan om vi vill hittar ni på ett annat ställe i detta nummer.

Utvecklingen av ett effektivt vaccin brukar ta runt 10 år men bioteknikföretagen har nu gjort det på 10 månader och det mesta talar för att de har lyckats. Så pryd gärna årets julgran med någon vacker avbildning av ett protein som ni kan hitta på t.ex. Max Plancks webbsida.

Och komplettera de traditionella julsångerna med countrysångaren Willie Nelson "Once you replace negative thoughts with positive ones, you'll start having positive results."

God jul och Gott Nytt år!

Foto: Lotta Ljungberg.

FAKTA | Detta gäller för medlemmar i Seniora Läkare

▼ Seniora Läkare är en intresseförening inom Sveriges Läkarförbund. För att vara med i Seniora Läkare måste du vara medlem i Läkarförbundet. Du behöver inte ha uppnått en viss ålder för att få bli medlem.

Medlemsavgiften i Seniora Läkare är 900 kr/år. Avgiften debiteras samtidigt med Läkarförbundets medlemsavgift.

Du söker medlemskap lättast via vår hemsida

slf.se/seniora-lakare/ eller genom att kontakta sekreteraren Peter Larsson på hans e-mailadress: larsson.876015@outlook.com

Som senior och pensionerad läkare har du 50 procents rabatt på Läkartidningens utbildningar och symposier.

Om du, när du upphört med din yrkesverksamhet, vill ha reducerad medlemsavgift i

Läkarförbundet kan du anmäla dig som pensionärsmedlem där. Medlemsavgiften är för närvarande 876 kr/år.

Du har som pensionärsmedlem kvar Läkartidningen och kan utnyttja erbjudanden om resor, fritidsboende etc, men förlorar juridiskt stöd som berör yrkesverksamheten.

Din yrkesförsäkring i Folksam påverkas inte så länge du är medlem i Läkarförbundet.

Seniora Läkares redaktionskommitté

Torsten Mossberg

Anestesiolog, f.d. medicinalråd i Socialstyrelsen. Ordförande i Seniora Läkare. Medlem i Läkarförbundets styrelse.

Marianne Ors

Klinisk neurofysiolog vid Skånes universitetssjukhus. Webbansvarig för Seniora Läkare.

Josef Milerad

Redaktör för Seniora Läkare och ordförande för Skolläkarföreningen.

SENIORA LÄKARE

▼ Tidningen Seniora Läkare ges ut av Seniora Läkare, intresseförening i Sveriges läkarförbund. Tidningen ges ut med fyra nummer per år.

Prelimimära utgivningsdagar 2021

Nr 1: 18 mars. Manusstopp 26 februari.

Nr 2: 10 juni. Manusstopp 21 maj.

Nr 3: 14 oktober. Manusstopp 24 september.

Nr 4: 16 december. Manusstopp 30 november.

Det går bra att kontakta oss via mejl

josef.milerad@gmail.com

torsten.mossberg@gmail.com

ors.marianne@gmail.com

Redigering: Christer Bark

Pandemin har visat att det behövs ett etiskt råd i Sverige

Kära vänner!

Nu är snart detta exceptionella år till ända. Vi har fått vänja oss vid ett annat sätt att hantera vardagen men också lärt oss mycket.

▼ Vi är nu många fler som hanterar vår dator och mobil vid kommunikation med de närmaste och för att avnjuta webbsända aktiviteter. Läkaresällskapet har därvidlag varit en förebild och serverat en mängd värdefulla seminarier, något av en pånyttfödelse för sällskapet. Tidigare kunde bara en mycket begränsad skara avnjuta mötena i Läkaresällskapets hus i realtid, nu kan alla logga in och få den senaste informationen hemma i soffan.

Vid Läkarförbundets helt digitala fullmäktige valdes Sofia Rydgren Stale, specialist i psykiatri, till ny ordförande efter Heidi Stensmyren. Vi tackar Heidi för en fantastisk insats under de sex år hon axlat ansvaret och önskar Sofia lycka till. Jag gläds över att ha blivit omvald för att representera seniora läkare ytterligare två år i förbundsstyrelsen.

Under fullmäktige togs strategin och det politiska programmet 2020–2025 som bland annat innehåller skrivningar om en ökad statlig styrning av hälso- och sjukvården.

Regionerna har misslyckats

Seniora Läkares motion där vi yrkade att Läkarförbundet analyserar effekterna av och arbetar för en ökad statlig styrning av hälso- och sjukvården bifölls. I motionen gjorde vi förbundet uppmärksam på de brister i

Bli medlem i Seniora Läkare!

▼ Detta nummer av Seniora Läkare når alla seniora läkare (+65) som är medlemmar i Läkarförbundet för att ni ska få ta del av vår förnämliga tidning och känna er välkomna att anmäla er som medlemmar i vår förening Seniora Läkare.

▼ Du söker medlemskap lättast via vår hemsida slf.se/seniora-lakare/. Som alla föreningar har vi tyvärr tillfälligt fått ställa in många av våra trivselaktiviteter på grund av pandemin men kommer så fort det är möjligt att återuppta våra populära resor och medlemsmöten med fortbildning och trevlig samvaro.

samordning mellan de 21 regionerna som demaskerats i samband med pandemin som inte minst drabbat äldreården.

Regionerna har brutit när det gäller beredskapslager, tolkat rekommendationerna från Folkhälsomyndigheten olika, Socialstyrelsen var tvungen samordna Intensivvårdsplatserna, digitaliseringen av vården har gått alldeles för långsamt. Jag ser fram emot arbetet att försöka komma fram till hur en ökad statlig styrning och samordning ska gå till. Ska vi arbeta för att staten tar över sjukvården?

Det behövs ett etiskt råd

Min uppfattning är att det behövs ett etiskt råd som FHM, Socialdepartementet och Socialstyrelsen kan ha en snabb dialog med när man utfärdar nya rekommendationer om skydd och prioriteringar. Jag har sagt det tidigare men måste upprepa det.

Socialstyrelsen införde något helt nytt när det gäller prioriteringar: när

resurserna tryter ska förväntad återstående livslängd avgöra vem som får vård. Vi lever olika länge, rika längre än fattiga, kvinnor längre än män. Knappast etiskt hållbart med en sådan prioritering.

Etiska utmaningar vid pandemin har också diskuterats under Läkarförbundet och Läkaresällskapets gemensamma etikdag i slutet av november. Webinariet var välbesökt, drygt 160 personer loggade in.

Vi diskuterade bland annat medias roll under en pandemi, prioriteringar och den etiska och moraliska stress som man som hälso- och sjukvårdspersonal utsätts för när resurserna begränsas, man måste prioritera och kvaliteten på den vård man kan leverera inte är optimal. Slutligen var vi överens om att det behövs ett etiskt ramverk att ta till inför pandemier och andra krissituationer.

Nu börjar vi se ljuset i tunneln, snart kan vi få vaccin mot covid-19 och börja träffas. Men det kan fortfarande dröja så Seniora Läkares styrelse har beslutat ordna ett digitalt årsmöte (som rör verksamhetsåret 2019) den 11 februari kl.15. Vi kallar alla medlemmar via mejl med agenda, länk och instruktioner. Notera datum och klockslag redan nu.

Slutligen: Musik kan göra underverk i isoleringen, sätt på en vacker julsång så du kommer i julstämning, omfamna dina vänner digitalt och önska en riktigt
GOD JUL!

Torsten Mossberg, ordförande i föreningen Seniora Läkare

Vetenskap | Hunden människans bästa (medicinska) vän

Tack för att ni håller oss sällskap, är trofasta, roliga och sällan uppnosknark och räddar våra barn och barnbarn från drogmissbruk, tack för att ni hjälper oss när vi förlorat vår syn, tack för att ni får oss att g

Hundens makalösa nos

Av Marianne Ors

Att hunden och människan har kamperat ihop i tusentals år till ömsesidig nytta och nöje är inget nytt.

Under stenåldern hade vissa hundar hög status i samhället, att döma av ett unikt fynd nära Sölvesborg med en fint hoprullad ca 8400 år gammal hund som begravts tillsammans med vad man tror vara gravgåvor. Även idag betyder hunden mycket för människan. Utöver att vara jakt- och

vakthund har hunden fått uppgifter där dess fantastiska luktsinne används för att leta efter försvunna personer, spåra skadat vilt eller leta efter tryffel och kantareller och många har nog sett hundar som söker efter narkotika på flygplatser. Årets bästa narkotikasökhund 2020 gör tillsammans med sin förare beslag på nästan varje arbetspass och ekipaget beräknas ha bidragit till en samhällsnytta om totalt 393 miljoner kronor under ett års tid.

Hundens fantastiska nos kan komma att användas för en ännu

Utöver upptäckten att det går att träna hundar att identifiera människor, har 13 hundar tränats att ligga stilla i en magnetkamera med no

mera sofistikerad arbetsuppgift, nämligen att identifiera människor som är positiva för Covid-19. På Helsingfors-Vanda flygplats är man redan igång med att använda specialtränade hundar som får lukta på provtagnings-servetter som resenärerna fått torka sig på halsen med. Anna Hielm-

**iga, tack för att ni hittar covid-19-smittade, tack för att ni nosar upp
att ni hittar oss under rasmassor vid jordbävningar och snölaviner, tack
å på promenad och leka, tack för allt som ni nosar upp för vårt bästa!**

människor som är positiva för Covid-19 pågår nya intressanta studier om hundens makalösa nos. I samarbete med Eötvös Loránd-universitetet i Budapest har sen riktad mot två olika värmekällor. Studierna visar enligt forskarna att i huden på hundens fantastiska nos finns ett tidigare upptäckt värmesinne.

Björkman, docent och veterinärmedicinsk doktor vid Helsingfors universitet leder ett forskningsprojekt om att använda specialtränade s.k. covid-hundar. Enligt henne är hundarna helt oslagbara. Alla som hundarna fångat upp som positiva har antingen blivit sjuka inom fem dagar, har en

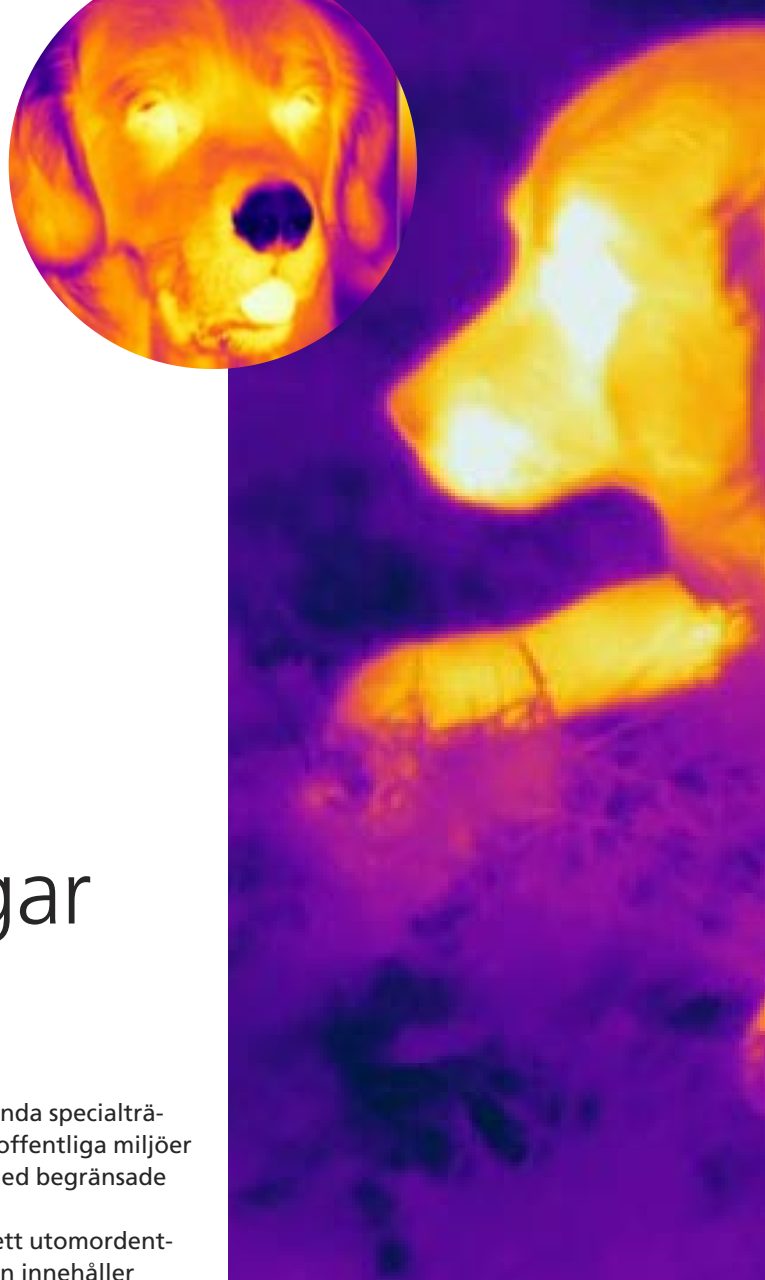
pågående infektion eller är smittade utan symtom. Covid-hundar skulle kunna bidra till att hindra smittspridningen av viruset på flygplatser, tågstationer och andra allmänna mötesplatser. Hundar är betydligt billigare än att använda PCR-test, särskilt i ett land som Finland där endast 0,2

procent av alla provtagna testats positivt. Potentiellt finns det stora pengar att tjäna genom att enbart testa de personer som hundarna plockar ut. Du hittar de positiva och slipper testa 99,8 procent i onödan.

Fortsättning nästa uppslag >>>

Ronald Kröger, professor i funktionell zoologi i Lund, med sin hund Kevin vars kalla nos är upphovet till ny het forskning kring hundens sinnen.

De infällda fMRI-bilderna visar signifikant aktivering inom vän-

Resultat i tysk studie:

En hund kan lära sig att hitta covid-19-positiva på bara några dagar

>>> Fortsättning från föregående uppslag

Man skulle kunna föreställa sig att det tar lång tid att lära en hund att diskriminera mellan sekret från en covid-19-positiv människa och en som är covid-19-negativ. Men så är det inte. Det kan en hund lära sig förvånansvärt snabbt, faktiskt inom loppet av några dagar, speciellt om hunden redan är van att diskriminera och markera för olika dofter.

I en rykande färsk och enligt konstens alla regler kontrollerad pilotstudie från Tyskland tränades åtta hundar att diskriminera mellan saliv från covid-19-patienter respektive från friska individer.

Efter en träningsperiod på 7 dagar klarade hundarna detta med en genomsnittlig sensitivitet på 83 procent och en specificitet på 96 procent. Författarna för också fram

möjligheten att använda specialtränade covid-hundar i offentliga miljöer men också i länder med begränsade sjukvårdsresurser.

Förutom att vara ett utomordentligt känsligt luktorgan innehåller hundens nos ett värmesinne, vilket två internationella forskarlag under ledning av Ronald Kröger, professor i funktionell zoologi i Lund, nyligen upptäckt.

Med sina kalla fuktiga nosar känner hundar av den svaga värmestrålningen som utgår från varma djur- eller människokroppar. Ronald Kröger berättar själv om hur tankarna kring hundens nos började.

En morgon för flera år sedan när familjens hund Kevin nosade på hussens varma hand med sin kalla nos fick Ronald Kröger plötsligt en idé att nosen kanske var kall för att kunna uppfatta värme. Som biolog var han väl bekant med att en del djurarter har en speciellt utvecklad förmåga att

uppfatta värme. Till exempel kan vissa ormar lokalisera och fånga ett byte med hjälp av värmeutstrålningen från bytesdjuret.

Tillsammans med ett par studenter började Ronald Kröger träna Kevin och ett par andra hundar att på avstånd diskriminera mellan värmeutstrålningen från en varm och en kall platta med hjälp av nosen.

Förenklat beskrivet fick vovvarna lära sig att markera framför den platta som utstrålade värme för att få lite godis. Den varma plattan var cirka 30 grader. Den kalla plattan hade vanlig rumstemperatur, omkring 20 grader. Temperaturskillnaden mellan

Bilderna som enligt forskare visar att hundens nos har ett tidigare oupptäckt värmesinne

ster hemisfär som respons på värmeutstrålning. Värmekamerafoto. Färgskala till höger i Celsiusgrader.

Bilderna publicerade med tillstånd av A. Bálint.

plattorna på 10 grader är så liten att det är svårt för människor att känna någon skillnad i värmeutstrålningen från plattorna. Hundarna däremot kunde helt klart känna en skillnad med sina nosar och lärde sig att välja rätt platta för att få sin belöning.

Nästa steg i forskningen var att med hjälp av fMRI studera vad som händer i hjärnan när hundar känner värmeutstrålningen med nosen.

I samarbete med Eötvös Loránd-universitetet i Budapest tränades 13 hundar att ligga stilla i en magnetkamera med nosen riktad mot två olika värmekällor, en med rumstemperatur och den andra 10 grader

varmare.

Hundarna var inte uppkopplade eller bundna men fick ha hörlurar över öronen för att dämpa bullret från magnetkameran. Man fann en tydlig respons med aktivering inom ett bestämt område i vänster hjärnhalva när hundarna kände utstrålningen från den något varmare värmekällan.

Vad har den här forskningen nu för betydelse?

Det sensationella i studien är att Ronald Kröger och hans forskarkollegor har kunnat påvisa ett hittills oupptäckt sinne som finns i huden på hundens fantastiska nos, ett värmesinne.

Hundar kan alltså hitta djur och människor inte bara med lukt, hörsel och syn, utan också med hjälp av sitt värmesinne.

Ur ett evolutionärt perspektiv kan värmesinnet ha spelat en roll och underlättat för vildhunden och vargen att finna föda medan dagens hundar kanske har störst glädje av värmesinnet för att hitta kompisar.

• Referenser:

Bálint A. et al: Dogs can sense weak thermal radiation. *Scientific Reports* (2020) 10:3736. Se även www.nature.com/scientificreports.

Jendry P et al: Scent dog identification of samples from COVID-19 patients – a pilot study. *BMC Infectious Diseases* (2020) 20:53.

ZELDA – en gripande hundbok om relationer

- ZELDA – psykologiska betraktelser
- Författare: Åsa Nilssonne

2020 har varit ett riktigt hundår på många sätt. Världen har drabbats av en pandemi och livet har ställts på paus. I pandemins kölvatten har det köpts valpar som aldrig förr, uppfödare har långa väntelistor och brukshundsklubborna har fått dubblera sina valpkurser. På TV kan man se hundpsykologer i både England och USA jobba med olyckliga hundägare och olydiga vovvar.

Hemma hos oss, Marianne och Svante, finns inte bara en liten svart jycke utan också en samling hundböcker och hundtidskrifter. En av böckerna avviker från de andra på flera sätt. Det är Åsa Nilssonnes Zelda, psykologiska betraktelser. Den innehåller inga råd om hur man uppfostrar en valp till en lydlig och harmonisk hund. Den ger inga kostråd och behandlar inte heller pålsvård. Den beskriver inte ovanor som att skälla på brevbäraren, gnaga på stolsben eller morra åt andra hundar.

Istället skriver Nilssonne om sin relation till kinesiska nakenhunden Zelda och hur den har påverkat både

henne och hunden. Åsa Nilssonne, som tidigare medverkat i Seniora Läkare, är psykiater, professor emerita och förespråkare för Mindfulness.

Redan som barn blev Nilssonne hundägare och läste hundböcker som beskrev hunden som en själlös varelse som behövde tuktas och som hade en farlig varg gömd i sitt DNA. Samtidigt blev hon rörd till tårar av skönlitterära hundar som visade kärlek och trofasthet till sin husse eller matte som hos Jack London och den franske poeten Lamartine.

Idag bedrivs mycket forskning kring hunden och hundens inre liv och författaren vill använda sina kunskaper i Mindfulness att se hunden med nya ögon och att utforska hur samspelet mellan hund och människa inte bara är ett lydnadsmönster mellan mästare och elev utan ett ömsesidigt utbyte av känslor och erfarenheter.

Hon presenterar Zelda som en chinese crested dog, sju kilo tung, klok, begävad, lat och känslösam. Zelda kommenterar ibland texten " Jag tycker inte du ska säga lat. Det är ett tecken på intelligens att få saker gjorda utan att anstränga sig mer än absolut nödvändigt."

Zelda är varken jakthund eller vakthund utan en sällskapshund. Zelda och matte bor ihop och trivs ihop, de är varandras sällskap.

Eftersom Nilssonne är en tävlingsmänniska ville hon hitta en bra tävlingsform för sig och Zelda. De började med utställning, där man visar upp sin hund och får den bedömd efter rasbeskrivning. Det fanns några små avvikelser och formatet tilltalade

inte Zelda, varför det projektet lades ner.

Nästa tävlingsform var agility vilket är när hunden ska komma igenom en hinderbana på kortaste tid. Detta roade inte Zelda, hon tjurade, vägrade att träna med de andra busiga hundarna och övandet fick avbrytas.

Nästa träningsläger handlade om freestyle, en tävlingsform där hund och matte genomför ett koreograferat program till musik. Både kursen och formatet passade matte och hund, de har tränat och övat och vunnit flera tävlingar med sitt program. På YouTube kan man hitta en trevlig film där Åsa Nilssonne och Zelda genomför ett charmigt och ganska avancerat program till tonerna av Always look at the bright side of life.

Författaren går igenom Zeldas hela anatomi och beskriver hur vacker hon är, vilken talande blick, vilka stiliga öron, vilken uttrycksfull svans hon har.

Men det mest imponerande hos Zelda tycker författaren är hennes intelligens, hennes empati och hennes kommunikationsförmåga.

I ett rörande avsnitt beskriver hon Zeldas medkänsla och den förståelse hon visar inför två nära vänner i livets slutskede.

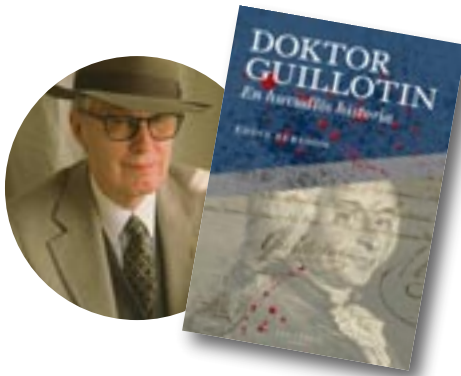
På flera ställen i boken hänvisar Nilssonne till aktuell forskning om hunden.

Åsa Nilssonne skriver elegant och personligt och hennes tankar om relationer och vår syn på omvärlden gäller inte bara hundar utan lika mycket våra medmänniskor, något som manar till både hopp och eftertanke.

Svante Ors

Doktorn som orättvist fick utstå spott och spe och nidvisor

- Doktor Guillotin – en huvudlös historia
- Författare: Eddie Persson

Eddie Persson har gjort det igen, skrivit en intressant bok, den här gången om doktor Guillotin

Vi förknippar denne läkare med den avrättningsapparat som fick stor användning under den franska revolutionen, giljotinen.

Men hur var det med detta, var dr Guillotin en grym och blodtörstig medspelare i avrättningarna under den franska revolutionen? Nej tvärtom, här får vi en beskrivning av en rättskaffens, bildad och filantropisk läkare.

Joseph-Ignace Guillotin föddes 1738 som nummer nio i en syskonskara på 13 i staden Xaintes (numer Saintes).

Den unge Guillotin var intresserad av teologi och påbörjade teologiska studier men kom att alltmer intressera sig för naturvetenskap och medicin och studerade medicin vid universitetet i Reims.

Efter examen och doktorsavhandling (om rabies) kunde han öppna en praktik i Paris. 1787 gifte han sig med

Marie-Louise Saugrain, dotter till en bibliofil och frimurare.

Guillotin blev frimurare redan vid 27 års ålder och kom att vara mycket aktiv tills revolutionen förändrade spelplanen. Han medverkade till en väsentlig uppryckning av det franska frimurarväsendet. Frimurarna drog sig tillbaka från revolutionärerna men Guillotin själv skrev viktiga petitioner och invaldes en månad före stormningen av Bastiljen som deputerad i nationalförsamlingen.

Men hur var det med giljotinen?

Guillotin var starkt emot dödsstraff men fann inget gehör och föreslog nu att all avrättning skulle utföras genom en halshuggning så snabb och smärtfri som möjligt med en enkel mekanisk anordning, dessutom demokratisk. Enligt den gamla straffskalan fick endast adeln halshuggas, brottslingar skulle fyrdelas, kokas levande m.m.

Giljotinen konstruerades och kunde användas offentligt för första gången i april 1792. Avrättningsmaskinen kom att kallas Giljotin efter den som kommit med den ursprungliga demokratiska idén. Den hedervärde och filantropiske doktor Giljotin kom aldrig över detta och fick senare i livet utstå både spott och spe och förekomma i nidvisor. Han kunde kanske erfa en tveksam tröst över att maskinen officiellt kallades Bois de Justice (Rättvisans virke).

Vi får veta att 40 000 fransmän giljotinerades under loppet av sju revolutionsår och att den användes ända in på 1970-talet. Eddie beskriver giljotiniens roll i litteraturen och operans

värld där den mest kända operan förmodligen är Karmelitsystrarna av Francis Poulenc som beskriver avrättningen av 16 nunnor. De sjunger Salve Regina medan en och en bestiger schavotten. Bilans fall illustreras kusligt i musiken. Sången blir allt klenare.

Guillotin kom efter revolutionen att bidra till flera medicinska framsteg och arbeta för återuppriktningen av den medicinska professionen efter att revolutionen bromsat universitetsutbildningen. Bland annat kom han att medverka till att smittkoppsvaccinationen godkändes av Napoleon.

Ett spännande kapitel beskriver debatten huruvida huvudet kunde lida efter att ha avlägsnats från kroppen.

Finns ögonrörelser och uttryck för smärta? Vad tror du?

Eddie har gjort en imponerande bakgrundsforskning. Läs denna intressanta bok om en läkargärning i sjuttonhundratalets turbulenta Frankrike. Du blir mer allmänbildad, får veta mycket om det franska frimurariet, och den franska revolutionen. Du roas och fascineras av häpnadsväckande anekdoter om Marat och Mesmer.

Torsten Mossberg

- För läsare av Seniora Läkare erbjuds här boken "Doktor Guillotin – en huvudlös historia" till rabatterat pris 180:- inkl. moms och porto (ord. pris 243:-). Rabatten gäller t.o.m. 31 december 2020. Beställning sker till Santerus Förlag, Birkagatan 23, 113 39, Stockholm eller till www.santerus.se. Uppge i båda fallen kampanjkod Huvudlös.

Pesten en storartad

- Pesten
- Författare: Albert Camus'
- Omläsning av Stig Andersson

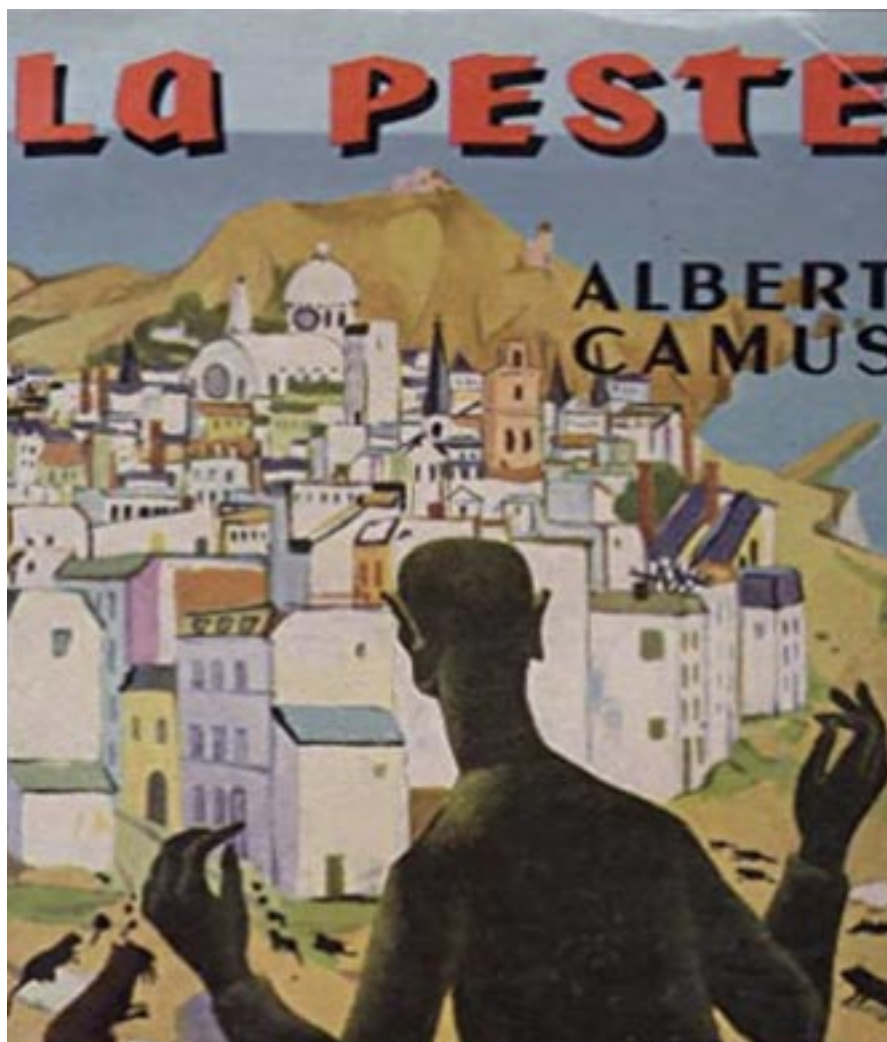
Albert Camus roman *Pesten* från 1948 är en lämplig läsning denna tid. Berättelsen väcker många associationer till nutiden. Människors bristfälliga förmåga att se och förstå verkligheten i en tid av prövningar är ett av dess teman.

▼ En vårdag märker invånarna i staden Oran att sjuka råttor kommer ut på gatorna och dör. Någon vecka senare börjar läkaren Bernard Rieux och hans kollegor få patienter med feber och svullna lymfkörtlar. Sjukdomen visar sig vara dödlig och efter några dagar inser läkarna att staden drabbats av pest.

Handlingen utspelas i början av 40-talet innan penicillin blivit ett läkemedel. Läkarna har därför ingen möjlighet att bota patienterna. Myndigheterna vill inte acceptera katastrofen. De försöker få läkarna hålla tyst och vill förhindra att kännedomen om farsoten sprids.

Men verkligheten är obeveklig. Prefekten tvingas införa stränga åtgärder. Stadsportarna stängs, de sjuka isoleras och deras anhöriga försätts i karantän. Avspärrningen blir svår. Familjer splittras, älskande par tvingas leva åtskild och tillfälliga besökare kan inte återvända till sina hem.

Rieux måste själv leva skild från sin

hustru som nyss tagits in på ett sanatorium. Rädslan griper tag i staden. Efter veckor och månader har farsoten skapat en situation präglad av psykisk och social utarmning. Känslor sätts på sparlåga, minnen och hopp trycks undan. Farsoten har berövat invånarna deras verkliga liv. Nu lever de i uppgivenhet blandad med dåraktigt önsketänkande.

Kring läkaren Rieux samlas en grupp personer som försöker göra en insats. Där finns den plikttrogne bokhållaren Joseph Grand, den handlingskraftige Jean Tarrou och journalisten Rampard som på olika vis försöker smuggla sig ut från staden för att kunna bege sig till sin älskade. Tarrou har ett filosofiskt sinne. Han blir Rieux' närmaste förtrogne och i sina

d roman!

Pesten är en storartad roman, skriver läkaren Stig Andersson i sin recension och uppmanar oss att läsa den.

Jag är en av dom som kommer att göra det...till slut. För hans recension är storartad! Jag hör till alla er som blivit uppmanad att läsa och kanske borde ha läst "Pesten" av Albert Camus för länge sedan, men aldrig gjort det.

Det har känts dåtid och ingen vän eller recension har kunnat motivera mig varför jag skulle läsa just denna klassiker. Förrän nu.

Nu när jag läst Stig Anderssons ökonstlade och insiktsfulla beskrivning av bokens handling och innersta mening så längtar jag efter att läsa den så fort som möjligt!

Christer Bark, redigerare av Seniora Läkare

samtal reflekterar de över situationen och över människor och deras handlande.

Med ett slags nyfiket intresse följer de Jesuitpatern Paneloux. Denne hade hållit en predikan där han betecknade pesten som ett Guds straff. "Mina bröder, ni har förtjänat det!" De rättfärdiga behövde inte vara rädda men de onda hade anledning att darra.

Rieux och Tarrou avvisar Paneloux' uppfattning. De tilltalas inte av tanken på kollektiv bestraffning. Patern har visserligen läst mycket, menade Rieux, men han har inte sett tillräckligt många plågas och dö. Den som sett vad pesten för med sig, måste helt enkelt kämpa emot sjukdomen. För att acceptera den som ett gudomligt ingripande måste man vara blind eller galen. Det som nu gällde var att rädda så många som möjligt undan döden.

Att ingripa mot pesten var inte något heroiskt, bara följdriktigt, resonerar Rieux. Man ska inte tillmäta goda handlingar alltför stor betydelse. Då ger man det onda en indirekt hyllning. Man antyder att ondska och likgiltighet är människors vanliga egenskaper. Människorna är snarare goda än onda men det är egentligen inte det frågan gäller. Människor är mer eller mindre okunniga. Utan stor klarsyn finns varken godhet eller vacker kärlek.

Medveten om riskerna organiserar Tarrou frivilliga sanitetsgrupper som gör stora insatser. Joseph Grand gör en viktig insats med sin bokföring och statistik. Den ofrivillige invånaren Rambert lovar att ställa upp tills han får tillfälle att smuggla sig ut ur

staden. Men när tillfället kommer, ändrar han sig och meddelar Rieux att han stannar kvar. "Jag har hela tiden ansett att jag är en främling här i staden. Men nu, när jag sett det jag har sett, vet jag att jag hör hit, vare sig jag vill eller inte." Tarrou får även fader Paneloux att ansluta sig.

Bevittnandet av ett barns plågsamma dödskamp blir en kris för Paneloux. Patern kan inte ge upp sin tro, men han tar tillbaka sitt moraliserande. Han medger att han inte längre förstår sin Gud. När han själv insjuknar avvisar han all medicinsk hjälp. Han överläter sitt liv till Gud men dör i sin säng krampaktigt hållande sitt krucifix.

Rieux slits ner av ständigt arbete och av att vara utan försvar mot farso- tens vapen. Han känner likgiltigheten ta över och börjar ge efter för vårdslöshet. Det som håller honom uppe är vänskapen med Tarrou. En natt tar de sig tillsammans ut till havet. Där sitter de under stjärnhimlen i kamratskapets värme. Sedan dyker de ner i det svala vattnet. En kort stund är de befriade från pestens grepp. Men när de går tillbaka vet de att kampen åter väntar dem.

Efter nyår går sjukdomen tillbaka. Dr Castels serum blir effektivt och räddar många av de sjuka. Pesten tycks ha förlorat sin kraft. Medborgarna börjar fatta hopp. Ironiskt nog insjuknar då både Grand och Tarrou. Grand överlever krisen men Tarrou avlider efter några plågsamma dygn. För Rieux är förlusten smärtsam. Någon dag senare kommer ännu ett slag. Ett telegram meddelar att hans hustru är död.

En februarimorgon öppnas stadsportarna. Isoleringen bryts och bland invånarna utbryter fest. Rambert förenas med sin käresta. Grand återupptar försöket att skriva en roman. Smugglaren Cottard, som levt gott på pesten, grips av galenskap. Rieux fortsätter sitt arbete.

Camus använder ett språk fritt från känslouttryck och sentimentalitet. Ett utmärkande drag i berättelsen är förståelse och tolerans för mänskliga brister. Personer med annan inställning än Rieux och hans vänner skildras med förundran och utan negativa omdömen. Författaren låter handlingen tala för sig själv.

Det har ofta sagts att Camus' roman är en omskrivning av Nazisttysklands ockupation av Frankrike. Så kan man läsa den. Den skrevs efter kriget och Camus var engagerad i motståndsrörelsen. Men det räcker med att läsa den som en skildring av hur människor reagerar när de ställs inför de existentiella och moraliska problem som en katastrofal sjukdom för med sig.

Camus hörde till existentialisterna. Ett av deras måttön var att människan är vad hon gör sig till. Hon måste själv välja sin väg. Hon kan inte förlita sig på en annan makt och inte heller vänta sig belöning. Läkaren Rieux demonstrerar denna hållning. En storartad roman!

– Dela ut "Upptäckter för livet" till högstadiets avgångsklasser

- Upptäckter för livet – Berättelser om medicinska Nobelpris
- Författare: Hugo Lagercrantz, Rebecka Lagercrantz och Roseanna Lagercrantz

I december 2019 fick alla elever i gymnasiets tredje klass professor Åsa Wikforss bok Alternativa fakta. Om kunskapen och dess fiender. Bakom satsningen att dela ut boken stod bland andra Björn Ulvaeus och Sven Hagströmer, grundare av förlaget Fri Tanke.

Tänk om någon filantrop eller myndighet kunde göra det möjligt att "Upptäckter för livet" kunde delas ut till alla elever i högstadiets avgångsklass. Det skulle innebära att dessa inte bara kunde lära sig om den (livs)viktiga medicinska forskningen som så påtagligt förändrat våra livsvillkor det senaste århundradet.

Det skulle också kunna få dem att inse att man kan komma långt i livet utan att för den skull vara ett ljus i skolan. Vad som krävs, och vad som kännetecknar de pristagare som beskrivs i boken, är det som psykologen Angela Duckworth myntat som grit. En förmåga att hålla fast vid

långsiktiga mål och att inte ge upp vid motgångar.

Denna utmärka bok beskriver artion personer som krönt sin medicinska forskning med ett nobelpris. Dessa är uppdelade ungefär i tioårsintervall, vilket gör att vi kan följa spetsforskningen under hela 1900-talet.

Få gemensamma bakgrundsfaktorer förenar pristagarna. Vissa hade ställt in siktet mot kunskap tidigt. Andra, som Wilhelm Röntgen och Santiago Ramón y Cajal som delade priset 1906 eller Otto Loewi (1936) var inte alls intresserade av skolan.

Några blev forskare av en tillfällighet och gjorde sina upptäckter mycket tack vare en kombination av slump och tur. Det är istället nyfikenhet och hängivenhet inför en uppgift som förenar dem.

Många berättelser är starkt berörande. **Selman Waksman** (1952) bröt upp från sin hembygd i Ukraina utan att ens kunna språket i det nya landet Amerika. Patriarkala akademiska strukturer och fattigdom tvingade **Marie Skłodowska (Curie)**, som fick två nobelpris (1903 och 1911), att lämna Polen. **Rita Levi-Montalcini** fick använda sin sängkammare som laboratorium. Där studerade hon nervsystemets utveckling hos kycklingar, vilket senare ledde fram till identifieringen av nerve growth factor (1986).

Mest gripande är historien om **Hilde Mangold** som studerade embryonal utveckling tillsammans med sin man Hans Sperman. Hon dog vid 25 års ålder när hon värmdes mjölk

till sin nyfödde son, varvid gasspisen exploderade. Sperman tilldelades priset för sitt och sin hustrus arbete drygt tio år senare (1935).

Insikten om hur ära och berömmelse kan vinnas genom grit borde sporra dagens elevers nyfikenhet och, om inte direkt sikta på ett nobelpris, katalysera deras entusiasm för studier. Kanske det även kunde avspeglade sig i framtida PISA-undersökningar. Men läsekretsen ska inte begränsas till skolelever, även om jag finner dessa vara den primära målgruppen.

Även om genren är populärvetenskaplig har författarna inte gjort avkall på vetenskapliga fakta. Även vi seniorer har mycket att lära oss av boken. Visst kommer vi ihåg namnen på pristagarna och på det stora hela vilka upptäckter de gjorde. Men här får vi en mer personlig bild av upphovspersonerna som komplement till de minnen vi väl ännu har lagrade någonstans i achicortex.

"Vad är det som gör att vi liknar våra föräldrar? Hur överförs våra arvsanlag?"

Så inleds kapitel 12 i boken som handlar om James Watson, som definierade arvsmassans förpackning i form av en dubbelspiral (1962). Tre generationer av familjen Lagercrantz ger mig den bestämda uppfattningen att generna som styr intresset för naturvetenskap, marinerad i humanism, konstnärlig talang och språkkänsla ärvs dominant.

Carl Lindgren, med dr, barnläkare och författare

Trubbel – berättelsen om en man med trubbel som förnyat vår visa

- Trubbel – berättelsen om Olle Adolphsson
- Författare: Jan Malmberg

När jag sjungit "Nu har jag fått den jag vill ha" såg jag att Stina, som ackompanjerade mig på harpa, hade tårar i ögonen.

– Den är vacker men så vemodig och sorglig, sa hon. Den visan är bland Olle Adolphsons mest älskade och önskade. Särskilt populär är den vid bröllop, men paren har nog inte läst hela texten. Den handlar ju om en kärlek som tar slut i tystnad.

Titeln på Jan Malmborgs heltäckande biografi om Olle Adolphson (1934-2004) är mycket passande. Olle Adolfssons liv var inte enkelt.

Han växte upp i den despotiske Edvins skugga som nummer två i syskonskaran på fyra, Kari, Olle, Kristina och Per. Föräldrarna skilde sig när Olle var 12 år, mamma Mildred fick flytta med de fyra barnen från den stora etagelägenheten på Norr Mälarstrand till en tre-rummare i närheten, det viktiga sommarstället på Värmdö fick säljas. Världen vändes

upp och ner och frågan är om Olle någonsin återfann balansen.

Olle Adolphson förnyade visan i Sverige och präglade den scenen under hela efterkrigstiden fram till 1980-talet. Han skrev cirka 300 visor och samarbetade med många av landets samtida kulturpersonligheter. Tillsammans med Beppe Wolgers skrev han flera odödliga visor, t.ex. Det gåtfulla folket och Okända djur.

Hans store mentor var Evert Taube som också såg till att Olle fick stipendier och sina dikter publicerade. Andra i kretsen var bland andra den nära vännen Sven Bertil Taube, Stig Claesson, Lars Forsell, Monica Zetterlund, Monica Nielsen och Maj Sjöwall. Ofta sågs man, drack och spånade på krogen, Teatergrillen, Operabaren med flera näringsställen i Stockholm.

Olle skildras i Malmborgs biografi som en rastlös, orolig och en ganska depressiv själ. Munter i sällskap men mer allvarlig i skrivarstugan. Många visor skildrar människans svagheter, besvikelser, längtan och vemod.

Men mitt i all oro, många flyttar, flera äktenskap och barn var han enastående produktiv. Förutom komponerandet av visorna medverkade han i många radio- och TV-program, uppträdde med visprogram och i revyer på scener i hela Norden. Utöver det spelade han in flera LP både med egna och andras visor, bl.a. en dubbel LP med Evert Taubes visor.

Bearbetningen av den nederländska programserien De Fabeltjesk-rant, till en svensk version, Fablernas värld, som började sändas i januari 1970 med Lars Edström, Bert-Åke Varg

och Yvonne Lombard i rollerna (röster) blev en stor succé, bättre än original. Mot slutet av livet skrev han körverket "Mässa på svenska språket".

Läs boken, den ger, förutom en heltäckande bild av Olles liv och verksamhet, också en skildring av tiden. Först den sorglösa efterkrigstiden, 1950-talet och början på 1960-talet. Sedan den politiska medvetenhetens tid med starkt politisk teater, Vietnamdemonstrationerna etc.

På 1960-talet kommer flera vissångare som Cornelis Vreeswijk och Fred Åkerström. Trots att Olle bara var tre år äldre än dessa trubadurer uppfattas han med sin prydliga framtoning tillhöra en annan generation.

Olles karriär fortsätter i god fart men han tycker att den nya popmusiken saknar allvar. Han kom att arbeta med nya musikaliska vänner och spelade in en fantastisk LP 1993, "Älskar jag dig inte då".

Få av hans visor förmedlar genuin livsglädje. Den lyckligaste är nog "Nu är det gott att leva". Så allt var inte trubbel, ibland glimtar det goda livet fram. Kärleken och havet. Barnen, vars egna korta glimtar av Olle finns i slutet av boken, skildrar fina stunder med pappa när han navigerar skickligt i sin segelbåt.

Torsten Mossberg

Vad är det för skilln

Av Josef Milerad

Hur bra är de vaccin-kandidater som står närmast på tur för ett godkännande? Seniora läkare har sammanställt data kring de tre vacciner där EU-kommissionen har tecknat avtal och som är aktuella för Sverige.

Teknologin

▼ Boston-baserade företaget Moderna, New York-baserade Pfizer i samarbete med det tyska företaget BioNTech, samt brittisk-svenska AstraZeneca i samarbete med University of Oxford har syntetiserat de för Sverige aktuella vaccinkandidaterna. Alla bygger på att få ett immunologiskt svar mot Corona-virusets Spike-protein men man har använt olika teknologier.

Modernas och Pfizers vaccin är en anpassad mRNA-sekvens som kodar för Spike-proteinet. Vaccinet ska alltså få kroppens egna celler att syntetisera det kroppsfrämmande Spike-proteinet som i sin tur aktiverar ett immunsvaret mot hela Corona-viruset. Moderna har erfarenhet av mRNA-baserade vacciner. De senaste åren har man testat olika typer mot olika sjukdomar men ännu inte registrerat något preparat.

AstraZeneca och University of Oxford gör ett mer traditionellt vaccin med beprövad teknologi. Man använder sig av en modifierad adeno-virusvektor för att få in Spike-proteinet i celler. Viruset har modifierats så att det inte kan replikeras i

Vilka fördelar och nackdelar har vaccinerna från Moderna, Pfizer AstraZeneca?

Seniora Läkare reder ut begreppen om de vacciner som är aktuella för Sverige

cellerna men det programmerar celler att producera Covid 19 Spike-protein som i sin tur framkallar ett immunsvaret.

Säkerhet och skyddseffekter

▼ Alla de nämnda vaccinkandidaterna har genomgått Fas 1- och Fas 2-prövningar. Nu redovisar tillverkarna utfallen av sina Fas 3-prövningar, d.v.s. skyddseffekten mot Covid-smitta.

Resultaten från Modernas och Pfizers Fas 3-studier har kommenterats utförligt i de stora tidskrifterna Nature och Science. Speciellt Modernas resultat har väckt uppmärksamhet och har betecknats som "remarkabla" av Science.

Modernas vaccin som ges i två

doser har testats på cirka 30 000 volontärer. Elva av dessa (som alla fick två doser av vaccinet) utvecklade Covid-19-symptom efter att ha smittats. I placebogruppen inträffade 185 Covid-19-fall vilket motsvarar en skyddseffekt på 94,1 procent.

Ännu mer positivt var att Modernas vaccinkandidat hade 100 procent skyddseffekt mot svår sjukdom. Det fanns inga svåra Covid-19-fall bland de vaccinerade, men däremot 30 i placebogruppen.

Av samtliga försökspersoner var mer än 7 000 över 65 års ålder och mer än 5 000 hade medicinska riskfaktorer för Covid-19. 11 000 hade annan etnisk bakgrund än etniska européer.

Pfizers vaccin som bygger på samma teknologi som Moderna har i Fas 3-studien visat sig ha likartade skyddseffekter. Närmare 44 000 volontärer fick två doser av vaccinet. Åtta försökspersoner fick symptomatisk Covid-19 i vaccingruppen, jämfört med 162 i placebogruppen vilket innebär en skyddseffekt på 95 procent.

Ett fall av allvarlig Covid-19 inträffade i den vaccinerade gruppen

Skydd på vaccinererna?

mot nio i placebogruppen. Skyddseffekten lär ha varit likartad för olika etniska grupper och ett skydd på 94 procent sågs även hos dem över 65 år. Inte heller i Pfizers studie sågs allvarliga biverkningar.

Astra Zenecas vaccinkandidat startade sin Fas 3 tidigare än konkurrenterna Pfizer och Moderna och prövningarna pågår fortfarande i flera länder inklusive USA, Sydafrika, Japan och Ryssland.

Resultaten hittills har varit svårvärderade. AstraZenecas studie har haft färre deltagare, de har varit uppdelade på två mindre studier och dessutom har doseringen ändrats under studiens gång.

Bland 11 000 volontärer i Storbritannien och Brasilien inträffade 131 Covid-19-fall men med olika utfall i de två protokollen.

Den bästa skyddseffekten hade protokollet där första dosen gavs som en "halvdos" följt av en fulldos. I denna grupp fanns 2 741 försökspersoner, samtliga under 55 år. Det andra protokollet med två "fulldoser" följdes av 8 895 försökspersoner.

Att resultaten kommer från sammanlagda data från två studier har väckt en del kritik liksom att man har haft två olika dosscheman som introducerades under studiens gång och inte från början.

Sammantaget fann man att två doser av vaccinet gav en sammanlagd skyddseffekt på 70 procent. Denna siffra är ett medelvärde av 62 procent skydd om försökspersonerna fick två fulldoser och 90 procent skydd om man fick en halvdos följt av en fulldos.

"90 procent är ganska bra, men 62 procent för den andra dosgruppen är inte så imponerande" skrev Florian

Krammer, en framstående virolog vid Mount Sinai Hospital i New York på Twitter.

I en artikel i Nature (<https://www.nature.com/articles/d41586-020-03326-w>) har flera framstående virologer diskuterat orsakerna till skillnaden mellan dosregimerna. Katie Ewer, immunolog från Oxford som arbetar med vaccinet har en möjlig förklaring varför en lägre första dos kan ha gett ett bättre skydd mot Covid-19. Den låga primärdosen innehåller en lägre halt av en del andra komponenter från adenovirusvektorn, komponenter som kan interferera med T-cellsvaret på Spike-proteinet.

James Wilson, en virolog vid University of Pennsylvania i Philadelphia, som gjort banbrytande insatser för att använda adenovirus som vektor för vacciner på 1990-talet tror mest på den förklaringen. Genom att ge en halv dos först undgår man interferensproblemen.

Godkännande och leveranser

▼ **Moderna** har lämnat in en begäran om ett läkemedelsundantag (Emergency Use Authorization, EUA) hos FDA för att kunna börja använda vaccinet i USA. Man kommer också att söka samma tillstånd från European Medicines Agency (EMA). Ansökan till FDA om godkännande kommer att behandlas i början av på januari.

Företaget har avtal med flera länder om vaccinet blir godkänt. USA har bidragit med sammanlagt 1,5 miljarder dollar till utvecklingskostnaderna för att säkra tillgången till 100 miljoner doser. Den 25 november skrev företaget ett avtal med Europeiska kommissionen om att

leverera upp till 160 miljoner doser. Liknande överenskommelser har gjorts med Kanada, Japan och Qatar.

Pfizer:

Storbritanniens läkemedelsmyndighet Medicines and Healthcare Products Regulatory Agency (MHRA) har beviljat akuttillstånd för vaccinet från Pfizer/ BioNTech redan innan ett godkännande från Europeiska Läkemedelsmyndigheten. Tillståndet gavs 2 december och de 800 000 första doserna är redan på väg från BioNTechs anläggning i Belgien.

Pfizer har också lämnat in en ansökan om akut tillstånd från FDA. Om ansökan beviljas kan man börja vaccinera redan i slutet på december.

Ett formellt godkännande av Pfizers vaccin innebär att USA får tillgång till de 100 miljoner doser man redan har beställt med möjlighet att köpa ytterligare 500 miljoner doser. Även Japan har en överenskommelse om 120 miljoner doser, och EU kan köpa 200 miljoner doser. Pfizer och BioNTech uppskattar sin totala produktionskapacitet till 1,3 miljarder doser under 2021.

Astra Zeneca

När ett formellt godkännande kan komma är mer oklart för AstraZenecas vaccin. Företaget diskuterar med FDA om data från Fas 3 studien hittills är tillräckligt för att ansöka om ett läkemedelsundantag. Ett formellt hinder är att AstraZeneca inte har testat den mer lovande initialdosen med halv styrka i sin pågående studie i USA.

Om vaccinet godkänns kan USA utnyttja sin beställning på minst 300 miljoner doser och EU på 400 miljoner

Fortsättning nästa uppslag >>>

doser. AstraZeneca har uppgett att deras totala årliga tillverkningskapacitet för vaccinet nu uppgår till två miljarder doser.

Distribution och vaccination

▼ Att distribuera vaccinet hela vägen från tillverkaren till den enskilde som ska vaccineras är kantat med utmaningar.

Modernas och Pfizer/BioNTechs mRNA-vacciner är biologisk ingenjörskonst på högsta nivå och kräver speciell hantering. mRNA faller sönder om det inte förvaras vid extremt låg temperatur, helst lägre än minus 70 grader. Sådana kylaggregat saknas på många ställen i rutinsjukvården. Strax innan vaccinet ges kan det förvaras vid kylskåpstemperatur mellan -2 och -5 grader men bara under en begränsad tid. Högt pris kan också vara ett hinder. Kostnaden för vaccinet har beräknats till 30-50 dollar och det inkluderar inte den dyra hanteringen.

Den stora fördelen med **AstraZeneca-vaccinet** är att det är betydligt enklare att hantera.

Priset är också mycket lägre, det

ligger på bara några dollar per dos. Till skillnad från Pfizers och Modernas vacciner kan det lagras flera månader i vanliga kylskåp och kanske även i rumstemperatur om det frystorkas. Det är också enklare att producera i stor skala. Företaget har uppskattat att man kommer att kunna öka produktionen till tre miljarder doser nästa år, tillräckligt för att vaccinera en stor del av världens befolkning.

Vad händer nu?

▼ Som framgår av denna litteraturoversikt ligger Pfizers och Modernas vacciner bäst till när det gäller att få ett godkännande och komma i bruk inom en nära framtid.

När godkännandet kommer för AstraZenecas vaccin som är lättare för sjukvården att hantera är oklart i skrivande stund.

Det finns flera kinesiska och andra vacciner som är främst avsedda för utvecklingsländer och länder utanför EU. Vissa är i fas 3 eller kan vara temporärt godkända men de fyller inte FDAs eller EMAs krav. Den vaccinkandidat som hittills visat sig mest

lovande och fått EU och USA att lägga in en beställning om vaccinet godkänns kommer från Johnson & Johnson. Det är ett adenovirusvektorvaccin som liknar Astra Zenecas, men fungerar med bara en dos.

Vägen från vaccinprojekt till fungerande troligen högeffektiva Covid-19-vacciner har varit extremt kort. Vägen från godkännande till dem som vill och behöver bli vaccinerade kan visa sig vara betydligt längre.

Citerad litteratur

WHO Coronavirus disease (COVID-19): Vaccines. [https://www.who.int/news-room/q-a-detail/coronavirus-disease-\(covid-19\)](https://www.who.int/news-room/q-a-detail/coronavirus-disease-(covid-19))

NY-Times Coronavirus Vaccine Tracker. <https://www.nytimes.com/interactive/2020/science/coronavirus-vaccine-tracker.html>

Nature The UK has approved a COVID vaccine. <https://www.nature.com/articles/d41586-020-03441-8>

Science No one who got Modernas vaccine in trial developed severe COVID-19.

<https://www.sciencemag.org/news/2020/11/absolutely-remarkable-no-one-who-got-modernas-vaccine-trial-developed-severe-covid-19>

Nature COVID-19 vaccines: time to talk about the uncertainties.

<https://www.nature.com/articles/d41586-020-02944-8>

Fakta | Från vaccinelaboratorium till patient

Prekliniska studier: Utvecklingen av ett nytt vaccin börjar med att man först testar det på enskilda celler och sedan på försöksdjur för att se om det leder till ett immunsvår. För närvarande finns 87 pågående prekliniska Covid-19-vaccinstudier.

Fas 1: Säkerhet: Vaccinet ges till ett mindre antal friska frivilliga män för att undersöka preparatets säkerhet, hur det bryts ner i kroppen samt dess medicinska effekter på försökspersonerna.

Fas 2: Utökade prövningar: Nu ges vaccinet till hundratals friska försökspersoner för att studera immunsvår och säkerhet i olika åldersgrupper. Här görs också dosprövningar för att bestämma en lämplig dos för vaccinet.

Fas 3: Effektivitet: Nu ges vaccinet till tusentals försökspersoner för att studera hur användbart vaccinet är för att förebygga sjukdom. Jämförelsen görs oftast som randomiserade placebokontrollerade studier där antalet smittade i den grupp som fått vaccinet jämförs med dem som fått placebo. När det gäller Coronavaccinet vill USA:s läkemedelsmyndighet FDA se en minst 50-procentig skyddseffekt. Fas 3-studier är ofta tillräckligt stora för att hitta mer sällsynta biverkningar som kan ha missats i tidigare studiefaser.

Kombinerade faser: Ett sätt idag att påskynda vaccnutvecklingen är att kombinera faser. Några vacciner under utveckling är samtidigt i fas 1 och 2 och testas då på flera hundra frivilliga redan första gången.

Godkännande: Tillsynsmyndigheter i varje land (för vår del på EU-nivå) granskar försökresultaten och beslutar om de ska godkänna vaccinet eller inte. Under en pandemi kan ett vaccin få tillstånd för akut användning innan det får formellt godkännande. När ett vaccin har godkänts på det sättet fortsätter man att följa dem som fått vaccinet på samma sätt som under studiens gång.

Tidigt eller begränsat godkännande: Detta förekommer för flera vaccinkandidater efter goda fas 3-resultat. I Kina och Ryssland har man dock godkänt vacciner utan att vänta på resultaten av fas 3-studier. Utfallet av dessa tidiga godkännanden har inte redovisats och många experter anser detta innebära allvarliga risker.

Crispr-cas9 flyttar fram det möjligas gräns

Text: Torill Kornfeldt

Arets Nobelpris i kemi gick till de två forskare som upptäckt hur gensaxen crispr-cas9 kan användas för att bygga om vår arvs-massa. Trots att tekniken bara är några år gammal så används den redan i kliniska försök för flera olika sjukdomar.

Den 26 november 2018 slog den kinesiske forskaren He Jiankui världen med häpnad, när han i en Youtube-video berättade att han – som första människa i världen – hade använt crispr-cas9 för att bygga om en gen i två embryon som sedan stoppats in i en livmoder. De första genmodifierade människorna hade fötts. Ett par dagar senare mötte han världens forskare och media på en konferens i

Torill Kornfeldt, författare till "Människan i provröret" beskriver här för Seniora Läkares läsare historiken bakom crispr-cas9, dagens eskalerande forskning kring gentekniken och tankar om vad crispr-cas 9 kan innebära för oss i framtiden.

Hong Kong där han berättade om sitt experiment.

– Jag förstår att mitt arbete kommer att bli kontroversiellt, men jag tror att familjer behöver den här teknologin och jag är villig att ta kritiken, sa han under den nästan timslånga frågestunden efter presentationen.

De två tvillingflickorna, med pseu-

donymerna Lulu och Nana, hade fått en förändring i en gen som eventuellt kan ge dem ett framtida skydd mot hiv. Deras föräldrar var frivilliga som ställt upp i försöket eftersom deras pappa är hiv-smittad och paret därför inte kunde få hjälp med vanliga provrörsbefruktningar i Kina.

Fortsättning nästa uppslag >>>

Medicinsk vetenskap

Men försöken hade genomförts i hemlighet och utan godkännande från kinesiska myndigheter. I samma ögonblick som He Jiankui gick av scenen så försvann han – sen dess har han inte syns i något offentligt sammanhang och ingen vetenskaplig artikel om hans experiment har publicerats. Det tog mer än ett år innan kinesiska myndigheter meddelade att han hade dömts till flera års fängelse och grova böter.

He Jiankuis experiment har mötts av ett nästan totalt fördömande från forskarvärlden. Dels på grund av det oansvariga sättet som försöken genomfördes på, dels för att de preliminära resultat som han visade under konferensen tyder på att han inte lyckades skapa precis den mutation som han hoppats på. Men framför allt fick försöket kritik eftersom förändringen som han skapade kan gå i arv till Lulu och Nanas framtida barn. Att använda genteknik för att förändra ägg, spermier eller embryon är att potentiellt förändra hela mänsklighetens framtid.

Trots de stora riskerna med att använda den nya gentekniken i embryon så finns det en liten grupp forskare som hävdar att det ändå kan vara försvarbart i några få fall. Det handlar i så fall om väldigt allvarliga genetiska sjukdomar som av någon anledning inte kan undvikas med hjälp av diagnostik och selektion av foster före en provrörsbefruktning.

Den typen av fall finns, men den nya gentekniken har redan börjat rädda liv på andra sätt.

Just nu pågår mängder av kliniska studier runtom i världen som undersöker hur crispr-cas9 kan användas för att bota sjukdomar hos vuxna. Till skillnad från förändringar i embryon så kan den typen av genetiska modifieringar inte gå i arv, utan påverkar bara patienten som behandlas.

I boken "Människan i provröret" tar vetenskapsjournalisten och författaren Torill Kornfeldt upp områden där den nya gentekniken har stor potential, som de runt 6 000 sjukdomar som orsakas av skador på en enda gen, sjukdomar som ibland uppkommer spontant och som ibland går i arv. Åkommor som cystisk fibros, Huntingtons sjukdom och blödarsjuka.

Ett stort område som testas är att koppla gentekniken till den immunterapi mot cancer som utvecklats under det senaste decenniet. Genom att plocka ut T-celler från patienten, genetiskt modifiera dem utanför kroppen för att bli mer aggressiva mot cancer och sen föra tillbaka dem in i patienten så hoppas man komma åt tumörer som inte svarar på annan behandling. De tidiga resultaten är lovande men mycket forskning återstår ännu.

Ett annat område där den nya gentekniken har stor potential är för de runt 6 000 sjukdomar som orsakas av skador på en enda gen, sjukdomar som ibland uppkommer spontant och som ibland går i arv. Åkommor som cystisk fibros, Huntingtons sjukdom och blödarsjuka. Ett av de mest hjärtevärmande och hoppfulla exemplen på crispr-teknikens positiva potential kommer från ett barnsjukhus i Memphis, USA. När forskarna där plockade ut stamceller från benmär-

gen från åtta spädbarn hade de oddsen emot sig. Barnen hade en allvarlig genetisk sjukdom: SCID-X1 som ofta kallas för "Bubble boy syndrome". Barn med denna sjukdom har ett skadat immunsystem och kan bli allvarligt sjuka eller dö av enkla infektioner.

De åtta barnens benmärg modifierades med hjälp av crispr-cas9 och ett nyutvecklat system för att se till att gensaxen verkligen kom in i cellerna. Lite mer än ett år efter behandlingen har alla åtta barnen fått flytta hem till sina familjer och deras immunsystem ser ut att fungera som de ska, utan allvarliga biverkningar.

– Nu är de vanliga småbarn. De utforskar livet och kan gå på dagis, säger forskningsledaren och läkaren Ewelina Mamcarz i en intervju med Nature.

Just nu undersöks möjligheten att använda crispr-cas9 för mängder av genetiska sjukdomar, bland annat olika typer av leversjukdomar, syn-

nedläggningar och sickle-cell anemi. Enklast och säkrast är det när de celler som ska förändras kan plockas ut från kroppen först, från exempelvis blodet eller ryggmärgen, men det pågår också försök att genetiskt bygga om celler inne i olika organ i kroppen. I de flesta fall använder man ofarliga virus som bär med sig gensaxen till rätt celler inne i kroppen.

Bakteriers immunförsvar utnyttjas

Hela denna snabba och revolutionerande genetiska utveckling är möjlig eftersom crispr-cas9 har förmågan att bygga om arvsmassan på ett mycket mer precist sätt än tidigare metoder. Den gör det genom att utnyttja bakteriers immunförsvar.

Precis som vi människor är bakterier under ständig attack från olika virus. Det är till och med så att virus som attackerar bakterier, så kallade fager, är den absolut vanligaste formen av organismer på jorden.

Virusen infekterar bakterierna genom att spruta in sin arvs massa i dem som sedan får bakterierna att producera nya virus. Men bakterierna är inte helt försvarslösa. Bakterierna kan bygga upp ett referensbibliotek i sin arvs massa som gör att de känner igen genetisk kod som kommer från virus.

Referensbiblioteket kallas för crispr, clustered regularly interspaced short palindromic repeats. Sen kan de koppla ihop de referenserna med ett enzym – cas9 – som simmar runt i cellen. Enzymet letar upp virus som har trängt sig in, biter sig fast och klipper sönder virusets arvs massa. Hela systemet fungerar som en målsökande sax, det är därför som crispr-cas9 ofta kallas för en gensax.

Det nobelpristagarna Jennifer Doudna och Emmanuelle Charpentier

lyckades visa på hösten 2012 var att det gick att styra det här systemet och ge gensaxen nya instruktioner. Genom att kontrollera exakt vilken arvs massa som enzymet letade efter gick det också att styra exakt var och hur ett snitt i arvs massan skulle göras. Och det visade sig fungera lika bra i mänskliga celler som i bakterier.

Man kan jämföra den mänskliga arvs massan med ett bibliotek. Generna är böckerna som står på de olika hyllorna och i varje cell finns motsvarigheten till bibliotekarier: funktioner som väljer ut vilka gener som ska användas i varje cell och vid vilket tillfälle.

Tidigare varianter av genteknik har i princip gått ut på att man utifrån kastar in böcker genom fönstret och hoppas att de ska landa i en bokhylla och plockas upp av bibliotekarien. Det har varit mycket svårt att styra var i arvs massan som till exempel en ny gen ska inkorporeras. I många fall har man misslyckats att antingen få cellen att ta upp den nya arvs massan eller också har den hamnat i en del av arvs massan som nästan aldrig används i den relevanta cellen. Resultatet har blivit att genetiska förändringar blir dyra och långsamma att genomföra.

Men eftersom crisp-systemet kan riktas att göra ett klipp i arvs massa på en specifik punkt så är det jämförbart med att kunna skicka in en egen bibliotekarie, som kan ställa in nya böcker i hyllorna, ta bort gener som man inte längre vill ha och till och

med skriva om meningar inne i en enskild bok.

När en forskare väl har lyckats styra crispr-cas-9 att göra ett klipp på ett specifikt ställe i arvs massan så öppnar sig flera nya möjligheter. Om man tillsammans med gensaxen också har skickat in nya gener i cellen så finns det stor chans att de fångas upp och införlivas i arvs massan när cellen lagar klippet. Det finns också möjlighet att plocka bort hela eller delar av en skadlig gen. Just nu utvecklas tekniker som till och med gör det möjligt att på ett kontrollerat sätt byta ut enskilda bokstäver i den genetiska koden.

Sammantaget innebär det här att crispr-cas9 har gjort möjligheten att bygga om våra gener både billigare, snabbare, effektivare och mycket mer precist. Tillräckligt precist för att det nu är möjligt att våga bygga om gener inne i människor. Tekniken har en enorm potential när det gäller att bota eller behandla sjukdomar, men den kommer också att ställa en mängd etiska frågor på sin spets. Enligt bioteknikern Jackie Leach Scully vid Newcastle University är en av de grundläggande frågorna vi står inför hur samhället ska dra gränsen för vad som är en sjukdom som bör behandlas eller förebyggas.

– Mycket av den nya gentekniken har berättigats och lyfts fram med förklaringen att den kommer att hjälpa till att skydda människor från fruktansvärda tillstånd. Jag tror att alla är överens om att det är en bra sak. Problemet uppstår när vi rör oss bort från de förödande sjukdomarna och mot en flytande gräns mot saker som man mer eller mindre kan leva med. Sedan börjar man närma sig territoriet 'Variationer mellan olika människor'. Och genetiken kommer inte att berätta för oss var de gränserna går, säger hon.

Vill du veta mer?

På Youtube finns idag en mängd intressanta videos som förklarar hur crispr-cas9 fungerar både i detalj och i princip. Allt från videos riktade till intresserade amatörer till mycket vetenskapligt insatta.

/Red

OSKAR BERGMAN

En bortglömd mästare

1972 hade Sveriges allmänna konstförening en utställning på Konstakademien i Stockholm, en minnesutställning över Oskar Bergman, 238 konstverk.

Oskar Bergman är nog ganska bortglömd idag, men samtidigt betraktade honom som en värdig uppföljare till sekelskiftets stora, Carl Larsson och Anders Zorn. Efter Carl Larsson har få svenska målare blivit så folkkära.

Många har säkert något tryck eller en akvarell av Bergman som var mycket populär under första hälften av 1900-talet. Hans lyriska bilder av svensk natur med precisa skildringar av träd, fr.a. björkar och vitsippor syns fortfarande på auktioner och betingar ett ganska högt pris om motivet är det rätta och inte någon skånsk allé eller italienskt landskap.

I min frus familj finns en hel del av hans små målningar, många skärgårdslandskap med is och månljus.

Oskar Bergman föddes 1879 på Östermalm i Stockholm, hans far hade plåtslageri i hörnet av Skeppargatan

och Storgatan. Oskar utbildade sig till dekoratör men började tidigt måla tavlor och utvecklade snart sin exakta teknik framför allt i detaljrika akvareller. Motiven var framför allt den svenska naturen. Han satt ofta med sitt staffli ute på Djurgården och så småningom på Ljusterö och slutligen ute i Saltsjöbaden dit han flyttade i början på seklet.

Stockholms skärgård utgjorde en viktig inspiration. Han gjorde också resor till Frankrike (Cagnes, Grasse), Italien (Fiesole, Florens) och Gotland (Visby).

Hade fotografiskt minne

Han hade ett fotografiskt minne och kunde efter att studerat naturen på förmiddagen minnas alla detaljer i landskapet och återskapa dem i sin ateljé på eftermiddagen.

Oskar Bergman var en mycket opraktisk och originell man. Han kunde knappt livnära sig själv, han kunde inte ens koka potatis.

Länge stod hans mor för matlagningen tills hon sommaren 1908 fick avlösning av Ella Ullman. Oscar och

Ella flyttade strax ihop och hon blev så småningom hans hustru.

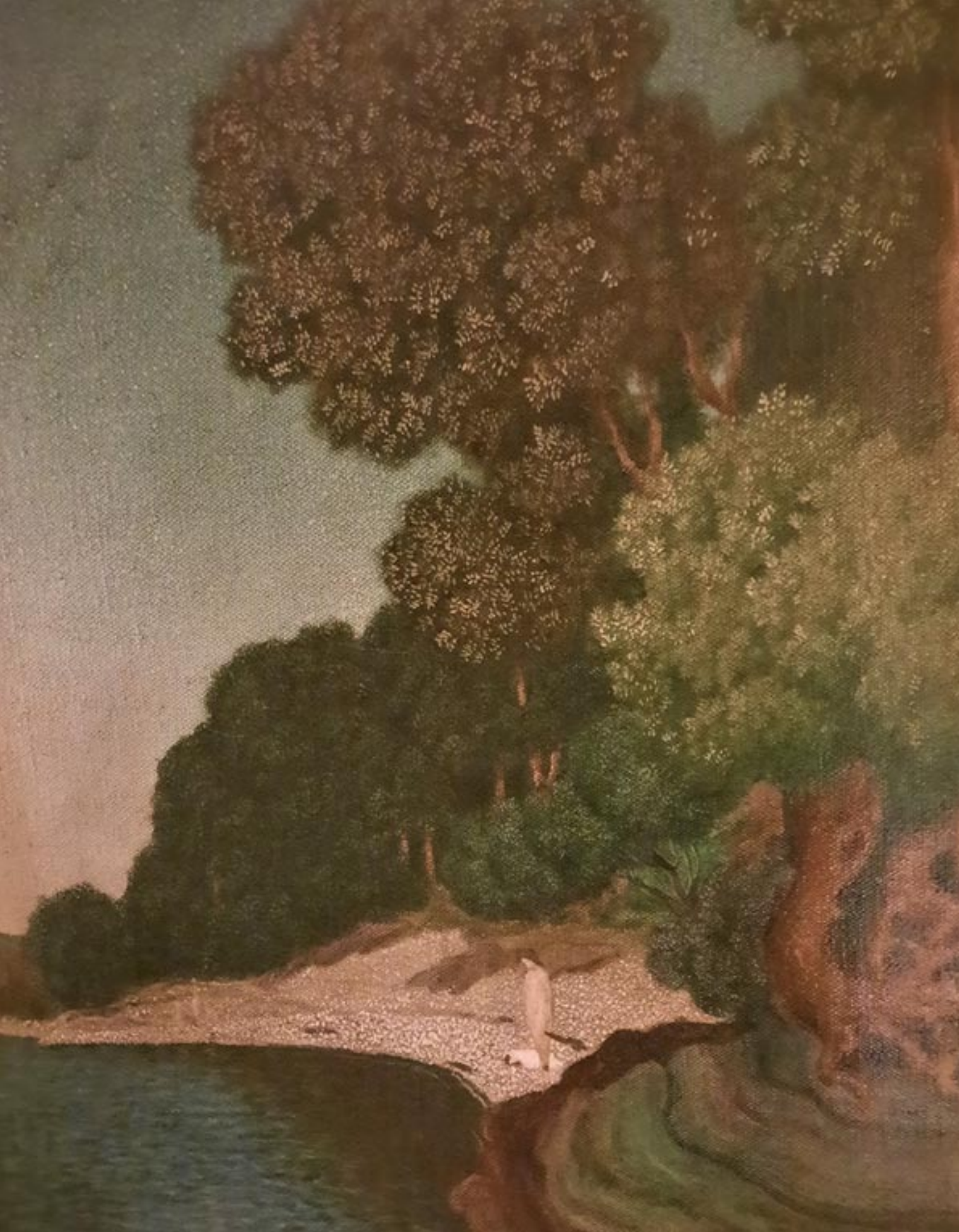
I Saltsjöbaden som blev parets hemvist under större delen av livet samlades många konstnärer under 1930- och 1940-talet som Isac Grönwald, Nils Sjögren, Sven Erixson, Stellan Mörner, Gustaf Nordahl och Edvin Öhrström. Oskar bodde granne med X-et och hade nära kontakter med honom. De hade likartad inställning till konstskapandet som ett nödvändigt livsvillkor.

Carl Milles blev en mycket god vän och de korresponderade mycket när Milles en tid var sjuk och under flera år vistades vid Gardasjön. Milles uppmuntrade och stödde honom i början av karriären och gav Bergman rådet att vid sidan av sitt konstnärskap skaffa sig ett yrkesarbete för att slippa leva "uselt". Bergman lydde inte rådet, det enda denne opraktiske man ville och kunde var att måla tavlor.

När Carl Milles skulle utforma Poseidon på Götaplatsen i Göteborg lär han ha använt Oskar Bergmans

Fortsättning nästa uppslag >>>

konst

karaktäristiska ansikte med den långa näsan och den breda munnen som modell.

Oskar Bergman kunde vara mycket avvisande och fåordig, excentrisk och ibland vresig. Om man betedde sig oförsiktigt och olämpligt fick man inte köpa någon tavla av Oskar.

När han satt och målade ute på Djurgården i vårtiden då björkarna just slagit ut ställde sig en herre

bakom honom. Oskar låtsades inte om besökaren som inte kunde hålla sig utan kommenterade:

– Ni målar precis som Oskar Bergman.

– Ja, sade Oskar.

Mer fick den nyfikne inte veta. Samtidigt som han kunde vara inbunden och avvisande kunde han vara ömsint och generös och skänkte en lång rad tavlor till välgörenhet.

Han var otroligt produktiv, vid utställningen på hans 60-årsdag (1940) redovisade han att cirka 1000 tavlor var sålda till privatpersoner och museer, cirka 1000 tavlor skänkta, cirka 500 tavlor uppbrända och 500 i egen ägo. Han målade ända till sin död 83 år gammal – så många fler konstverk kom det att bli.

Oskar Bergman var en strålande berättare med gott minne för personer och händelser. Han blev en självklar centralperson på det konstnärshem som bankiren Ernest Thiel skapade i Saltsjöbaden. Oskar kunde berätta om upplevelser tillsammans konstnärsvänner som bland andra Ivar Arosenius, Storm P och Piraten.

Ernest Thiel var en viktig mecenat, många av Oskar Bergmans tavlor hänger i Thielska galleriets torn. Med Signe Thiel hade Oskar mycket nära kontakt och han blev ofta inbjuden "till mitt lilla hus" på Djurgården. Det finns en del rörande brev bevarade.

Oskar Bergman var en frisk man och arbetade in i det sista. När han sista året 1963 lades in på sjukhus var det första gången han var intagen på ett sådant. Han var irriterad och s.k. besvärlig patient som hade svårt att tåla maten. När översköterskan bad honom berätta vad det var som han var mest irriterad över blev det tyst ett tag. Sedan kom det från Oskar, lugnt och övertygande:

– Frågor!

Torsten Mossberg

• För dig som vill veta mer finns boken "Oskar Bergman" av Martin Strömberg att köpa på Bokbörsern, Tradera med flera liknande ställen. Boken gavs ursprungligen ut av Bonniers 1976.

Bilden till höger: Isaac Grünewald och Oskar Bergman spikar upp en affisch för en konstutställning på Grand Restaurant i Saltsjöbaden, 1941.
Foto: Okänd.

Saltsjöbadens Konstnärer Utställning

På Grand Restaurang Saltsjöbaden
FESTVÄNINGEN

JULI 1941

DAGLÖSK 25,- 1,-

OSPAYTEL 1941

Vad saknar körsångare mest?

Så här svarade 5 000 sångare vad det betyder för dem att inte få ge konserter och inte heller ha repetitioner

Av Töres Theorell

Baserat på en studie av Töres Theorell, Ann Mari Lind Theorell, Eva Bojner Horwitz och Jan Kowalski

Plötsligt ansågs sjungande i kör vara en riktigt farlig verksamhet. Tidigt under pandemivåren kom det en rapport från en professionell kör i Seattle i Washington state i USA: En körmedlem visade sig vara covid-19-smittad under en repetition (Hamner et al 2020), och eftersom ingen tänkte på smittspridning då blev större delen av kören covid-19-smittad vid denna enda repetition, och flera blev allvarligt sjuka.

Sedan har man i en australisk undersökning (Bahl et al 2020) fotograferat hur dropparna sprider sig från munnen under körsång och funnit att körrepetitioner verkligen är potentiellt smittspridande.

Sedan dessa erfarenheter publicerades har körverksamheten bl a i

Sverige och Norge drabbats av ett dråpslag: Körverksamheten har minskat kraftigt.

Så småningom har många körer återupptagit sin verksamhet men i starkt begränsad form. Två meters avstånd mellan sångarna gäller. Det gör att man inte kan ha så många sångare i kören och dessutom att gemenskapsupplevelsen påverkas, man hör helt enkelt inte varandra så bra och kan inte uppleva vibrationerna av andras sång på samma sätt som under normala omständigheter.

En del experiment med elektronisk körgemenskap har också gjorts men alla är överens om att sådana inte kan ersätta fysisk körsång. Begränsningarna har varit särskilt stora för äldre körsångare.

I början av april fick min hustru Ann Mari, som själv är sångpedagog och körledare, idén att vi skulle göra en enkätundersökning om hur det plötsliga tvärstoppet upplevdes. Vad var det i körsjungandet som man saknade mest?

Men vad skall man då mäta i en sådan undersökning? Det har skrivits en hel del om hur körsång skulle kunna bidra till ökat välmående. Det finns forskning som visar tillfälliga effekter av en körrepetition på en del endokrinologiska parametrar, t ex insöndring av oxytocin och endorfin.

I en randomiserad studie såg vi även mera långvariga effekter på fibrinogenhalt i blod och testosteronhalt i saliv för personer som började sjunga i kör. Jag diskuterar denna typ av frågor i min bok *Noter om musik och hälsa* (andra upplagan 2020, Carlsons bokförlag).

Fysiologi och endokrinologi kan man dock inte mäta med formulär så i vår undersökning av tvärstoppet för körsång fick vi hålla oss till andra saker som har diskuterats i litteraturen, nämligen den sociala komponenten, något att se fram mot, de estetiska upplevelserna och chansen att få uppleva flow (lycklig känsla av att klara av något svårt som man övat in tillsammans).

Många tänker kanske inte på att det regelbundet återkommande körsjungandet också innebär en del fysiska träningsmoment, andnings- träning, röstträning och fysisk träning

av stora muskelgrupper.

Ett frågeformulär konstruerades med fokus på de sju nämnda faktorerna: Vilken av dessa saknar du mest när du inte får sjunga i kör? Professor i musik och hälsa Eva Bojner Horwitz vid Kungliga Musikhögskolan engagerade sig, och vi fick mycket god hjälp av Sveriges Körförbund som distribuerade formuläret i april under en period när körverksamheten i stort sett låg helt nere. Norges körförbund deltog också under samma period under april och maj. Vi engagerade också statistikern Jan Kowalski. Entusiasmen för denna undersökning blev

mycket större än vi väntat. 3 198 svenska och 1 881 norska körsångare deltog.

För oss äldre läkare är det intressant att avsaknaden av de estetiska upplevelserna ökade i betydelse med det antal år som deltagaren hade sjungit i kör. Detsamma gällde betydelsen av utebliven röstträning.

Ett liknande mönster fanns i jämförelser mellan amatörer och professionella – liksom körsångarna med många års erfarenhet rapporterade de professionella att de saknade den

Fortsättning nästa uppslag >>>

Norska och svenska körsångare har upplevt pandemitiden olika

estetiska aspekten och flowupplevelserna mer än amatörerna och nybörjarna gjorde.

Den sociala komponenten hade större betydelse än de andra aspekterna. I multivariata analyser såg man att genre, kön och nationalitet hade signifikant betydelse för den sociala aspekten. Gospelsångarna var de som saknade det sociala mest och de som sjöng klassisk musik de som saknade det sociala minst. Kvinnorna saknade det sociala mera än männen gjorde.

De norska deltagarna saknade slutligen det sociala mer än de svenska, vilket kan tänkas bero på att nedstängningen av det norska samhället var strängare än i Sverige och att avsaknaden av körsång som social aktivitet då kom att spela större roll i Norge.

Ett mönster som vi också fann var att genre hade stor betydelse för svarsmonstren. De som oftast sjöng klassisk musik saknade de estetiska upplevelserna mer än de som sjöng andra typer av körmusik.

En aspekt som man kanske inte tänker på annars och som är relevant för oss äldre kom fram tydligt i materialet. Det är att andningsträning och röstträning är betydelsefulla inslag i körsjungandet, särskilt för de sångare som hållit på länge med körverksamhet och även för de professionella sångarna. Att den sociala gemenskapen i körsång är stark och viktig illustreras av att den aspekten var den som de flesta deltagarna saknade mest av allt.

Tyvärr har vi äldre drabbats

särskilt hårt av körnedstängningen. Resultaten i vår studie inskräper att detta är dåligt eftersom vi t ex får mindre röstträning, mindre andningsträning och mindre fysisk träning nu under pandemitider. De estetiska upplevelserna liksom möjligheten att uppleva flow under körsång bidrar till att vi blir motiverade att ägna oss åt de körspecifika fysiska aspekterna som i sin tur kan ge en sjukdomspreventiv effekt. Dessutom finns det mera direkta gynnsamma biologiska effekter av att sjunga i kör också.

Referenser:

- Bahl, L., de Silva, C., Bhattacharjee, S., Stone, H., Doolan, C., Chghtai, A.A., MacIntyre, C.R. (2020) Droplets and Aerosols generated by singing and the risk of COVID-19 for choirs. Clin. Infect. Dis. 2020 Sep 18;ciaa1241. Doi: 10.1093/cid/ciaa1241. Online ahead of print
- Hamner, L, Dubbel, P., Capron, I., Ross, A., Jordan, A., Lee, J., Lynn, J., Ball, A., Narwal, S., Russel, S., Patrick, D., Leibrand, H. (2020) High SARS-CoV-2 attack rate following exposure at a choir practice- Skagit County, Washington, March 2020. MMWR Morb Mortal Wkly Rep. 2020 May 15;69(19):606-610. Doi: 10.15585/mmwr.mm6919e6
- Theorell, T., Kowalski, J., Lind Theorell, AM., Bojner Horwitz, E. A questionnaire study on perceived losses from restricting choral singing during the covid-19 pandemic. J. Voice, in press

” Mina m faktisk

**Barbro Westerholm
om att sitta i riksdagen
som 70-plussare:**

**Hur har pandemin
påverkat min situation
i riksdagsarbetet?**

▼ Den 15 mars fick jag uppgift om att två personer i partikansliet misstänktes vara smittade av covid-19 och uppmanades som varande 70+ att arbeta hemifrån.

Att göra det på obestämd tid i en tvårummare i centrala Stockholm kändes inte bra och jag flyttade till fritidshuset på Landsort den 18 mars. Jag arbetade därifrån till 5 juli, därefter växelviss från Landsort och Stockholm.

Jag åker inte kommunalt i Stockholm utan går mellan bostaden, Riksdagen och utredningssekretariatet på Garnisonen. På vägen möter jag många 70+ som hejar på om borttagandet av 70+gränsen och besöksförbudet i

Möjligheter att bli hörd har blivit bättre under pandemin

äldreboendena. De har beskrivit 70+ gränsen som åldersdiskriminerande och oproportionerlig i sin frihetsbe-gränsning.

Riksdagsarbetet

Jag har kunnat delta i samtliga socialutskottsmöten utom ett, först via mobilen vilket fungerade utmärkt, sedan med Skype som fungerat mindre bra.

Utskottsordföranden har lett mötena exemplariskt, startat på exakt tid och fördelat ordet, som vi fått be om via mail till sekretariatet. Jag har kopierat tillvägagångssättet när jag lett mötena i min hemtjänst-utredning.

En gång i veckan har vi fått möta och ställa frågor kring covid-19 pandemin till Lena Hallengren och verksamheterna för Socialstyrelsen. Folkhälsomyndigheten och Myndig-heten för samhällsskydd och bered-skap.

Deras redovisningar har varit kon-centrerade till smittspridningen och dess konsekvenser. Mina frågor har handlat om hälsokonsekvenserna av den isolering som 70+ och boende i äldreboenden fått leva under. I det arbetet har jag haft stöd av geria-triker, epidemiologer och medicinskt ansvariga samt pensionärsorganisa-tionerna.

Arbetet ledde så småningom till beslut om borttagandet av besöks-förbudet och 70+ gränsen.

Jag har på grund av 70+ isole-ringen inte varit med om kammarde-

batter och voteringar under våren, men hoppades på att kunna delta nu under hösten. Under hösten har det mesta fått ske hemifrån men i de kammardebatter där "mina" ärenden debatterats har jag deltagit fysiskt och jag har ingått i voterings-schemat. Vid varje votering har tre av 19 liberaler haft ansvar att närvara och rösta.

Riksdagsgruppens möten har genomförts digitalt på vanlig tid på tisdagar och via speciell länklösning som gått att komma åt via riksdags-datorn. Jag har saknat fysiska möten då kroppsspråket är en så viktig del av möten där svåra problem och kon-flikter ska diskuteras.

Digitala svårigheter

Jag har haft en massa krångel med uppkopplingar till de möten, debatter och föredrag vid seminarier som jag haft en aktiv roll i. Tyvärr har riksdagens helpdesk inte kunnat lösa alla problem. Nu har jag köpt en egen dator som fungerar utmärkt överallt men med undantag för i riksdagen där det är problem med nätuppkopplingen. Kanske är det säkerhetssystemet som lägger hinder i vägen.

Kontakten med omvärlden

Kontakterna med medier, partivän-ner i olika delar av landet och pen-sionärsorganisationer har fungerat väl digitalt. Jag har fått väldigt mycket mail från 70+.

Tiden har inte räckt till för allt

som behövde göras och det blev därför ingen sammanhängande ledighet i somras. Jag har kunnat delta i fler seminarier än planerat från början genom att det inte gått åt någon tid för resor.

Jag är imponerad av att så många 70-plussare nu behärskar den digitala tekniken, i princip pro-blemfritt kommunicerar via dator och mobil med zoom, teams, skype etc. Före pandemin kunde vi betrak-tas som analfabeter på det digitala området – så fel att nedvärdera våra möjligheter att ställa om och lära nytt. Och om jag får skryta: jag har blivit bra på att lösa akut uppkomna problem genom metoden "trial and error".

Slutsats

Mina möjligheter att bli hörd har snarast blivit bättre under den här tiden genom att årsrika människors frågor kommit så mycket mer i fokus. Digitaliseringen har trots krångel gjort det möjligt att nå så många fler än tidigare.

Fakta

- ▼ Barbro Westerholm är född 1933. Bor i Stockholms innerstad, men sitter på länsbanken för länet.
- ▼ Riksdagsledamot 1988 – 1999 och 2006 -, arbetande ersättare i socialut-skottet, ersättare i socialförsäkrings-utskottet. Regeringens utredare om fast omsorgskontakt i hemtjänsten.
- ▼ Testad negativ för covid-19 september 2020.

Historien om Munthes Hildasholm

▼ Ingemar Blomqvist är trädgårdsmästare på Hildasholm sedan 1999 och skapare av den unika trädgårdsmiljön som den ser ut idag.

▼ Ingemar som är född Leksandsbo har medverkat i en lång rad kulturprogram och reportage om Hildasholm och har guidat skribenter och besökare.

▼ Här berättar han historien om Munthes Hildasholm.

- Allt började under bröllopsresan

Nere vid Siljan, strax norr om Leksands kyrka, skymtar en stram herrgårdsliknande anläggning mellan urgamla tallar och lummiga lövdungar. En hundra meter lång björkallé leder dit. Grinden i den putsade muren är av svartmålat järnsmide och öppnar sig in mot en stor kullerstensbelagd gårdsplan. Huvudbyggnaden rakt fram flankeras av lustigt formklippta granar. Bakom den södra flygelbyggnaden, mot kyrkogården, anar man anlagda trädgårdsrum. Likaså bortom den timrade uthuslängan i norr. Gården heter idag Munthes Hildasholm och liknar ingen annan i trakten.

Sommaren 1907 var läkaren och författaren Axel Munthe och hans nyblivna engelska hustru Hilda Pennington Mellor på bröllopsresa i

Siljansbygden. Dalarna hade vunnit smålänningen Munthes kärlek redan tidigare. Nu fascinerades också hustrun av trakten och förälskade sig i den så mycket att hon önskade sig ett sommarhem här.

Våren 1910 påbörjades så byggandet av Stengården, som den ursprungligen kallades. Sent på hösten året därpå stod ett stort vitputsat tegelhus med tillhörande flygelbyggnader, ritade av Torben Grut, klara för inflyttning. Då hade makarna redan hunnit få sina två barn, sönerna Viking (oftast kallad Peter) och Malcolm.

Gården uppfördes på en naturtomt tillhörande Leksands församling, som ännu idag är markägare. En stor del av tomten utgörs fortfarande av samma natur som innan den bebyggdes, men både i husens närhet och i det omgi-

Hildasholm (ursprungligen Stengården) uppfördes åren 1910-1920. I förgrunden "Nedsänkta trädgården", i bakgrunden skymtar

vande skogsområdet har sammanlagt ett tiotal trädgårdsrum i Arts and Crafts-stil anlagts. Anläggningarna är Hilda Munthes verk och skapades under 1910- och 20-talen.

Båda makarna förde med sig kära ägodelar och släktklenoder till huset. Det blev ett personligt inrett hem där många stilar och tidsåldrar möttes och där familjens söner, som båda hade konstnärlig talang, kom att bidra med utsmyckningar på väggar, dörrspeglar

10-11. Arkitekt var Torben Grut, som tidigare ritat Solliden på Öland åt kronprinsessan Viktoria. Bland hans övriga uppdrag kan Stadion i Stockholm nämnas.
De såreget formklypta granarna.

Foto: Ingemar Blomqvist.

och kakelugnar i nästan varje rum.

Till umgänget i Dalarna hörde Anders och Emma Zorn, Carl och Karin Larsson, Erik Axel och Gerda Karlfeldt, Ottilia Adelborg och andra kulturpersonligheter.

Axel Munthes mest kända patient var den svenska kronprinsessan (sedermera drottningen) Viktoria. Hur nära de stod varandra, utöver relationen läkare-patient, har varit mycket omdiskuterat. Klart är att Viktoria

föredrog att tillbringa långa perioder utomlands, i sin doktors närhet, hellre än att vistas vid det svenska hovet. Hon skaffade så småningom också ett eget hus på Capri, inte långt från Munthes berömda Villa San Michele.

Det för kronprinsessan oväntade beskedet om att hennes läkare plötsligt ingått äktenskap lär hon ha mottagit med bestörtning. Trots detta utvecklade hon snart en nära vänskap till Hilda och blev gudmor till makarna

Munthes båda söner. Under Gustav V:s och drottningens dalaresa 1924 övernattade Viktoria på Stengården, i ett rum som alltsedan dess fått bära namn efter händelsen.

Ända från början levde Axel och Hilda åtskilda stora delar av året, ett arrangemang de kommit överens om redan innan de gifte sig.

Fortsättning nästa uppslag >>>

"Påfågelträdgården" var ett av de första trädgårdsrummen som anlades efter Hilda Munthes ritningar i början av 1910-talet. Foto: Ingemar Blomqvist.

Från och med 1920-talet var separationen permanent, även om den aldrig kom att innebära en formell skilsmässa, och fastigheten betraktades som Hildas och sönerns.

Större delen av året bodde de i England men de återvände varje sommar till gården i Leksand "den mest älskade av Hildas alla hem". Tillvaron på Stengården var friare och mindre formell än i hemlandet och dagarna fylldes med sällskapsliv och skapande verksamhet som dockteater,

måleri och skådespel. "Deras livsstil var Alice i Underlandet i nyckfull blandning med Riddarna av Runda Bordet" (Olof Lagercrantz).

Hilda Munthe levde för sina söner och de dyrkade henne tillbaka – "slöt upp kring henne som pager kring en drottning", som Olof Lagercrantz skriver i sin självbiografi *Min första krets*. Han lärde känna de två bröderna när han en sommar i början av 1930-talet vistades på pensionat Korstäppan i Leksand.

Under några av somrarna på 30-talet arrangerade Hilda Munthe tillsammans med sönerna stora amatörteaterföreställningar med historiska och religiösa teman, dels hemma på gården, dels på det närbelägna Korstäppan.

Manus till de olika tablåerna hade de själva författat. Även kostymerna var egenhändigt tillverkade av lakansväv, kräppapper och papp.

I dessa så kallade Leksandsspel involverades även många "vanliga" sockenbor, såväl barn och ungdomar som vuxna. Långt över hundra deltagare kunde medverka i föreställning-

På salongens väggar hänger nästan bara tavlor med blomstermotiv. Ett undantag är det stora porträttet av en ung Catherine Pennington (Hilda Munthes farmor). Hon blickar ut över en möbelgrupp tillverkad av Thomas Sheraton i London på 1780-talet.

Foto: Ingalill Snitt.

Hilda Munthe regisserar barn och ungdomar under repetition.

arna. Biljettintäkterna skänktes till kyrkans ungdomsverksamhet.

Andra världskriget innebar att gården inte kunde besökas av familjen – utom av yngste sonen Malcolm, som under drygt ett år, 1940-41, var verksam som brittisk underrättelseofficer i Sverige och ibland gjorde korta och hemliga nedslag i samband med sin tjänsteutövning.

Hösten 2020 utgavs en bok på förlaget Lind & Co om hans äventyrliga krigsår. Den har titeln *Mysteriet Malcolm Munthe – Churchills agent i Norden* och är skriven av den tidigare DN-journalisten Anders Johansson.

berna inför Leksandsspelen sommaren 1934.

Foto: Anders Jones, Leksands lokalhistoriska arkiv.

Under krigsåren började trädgårdarna växa igen och huset förfalla, en process som fortskred under 1950-talet. När Hilda Munthe blev äldre övertog Malcolm ansvaret för skötseln av familjens alla fastigheter. I början av 60-talet inleddes på hans initiativ en upprustning av trädgårdarna för att återställa dem i samma skick som före kriget. Efter Hildas död, 1967, bytte sönerna namn på gården och började kalla den Hildasholm för att hedra minnet av sin mor.

Viking, den äldre av bröderna, tjänstgjorde i den brittiska flottan under kriget och ådrog sig i samband

med det malaria. Han försörjde sig sedan som konstnär och porträttmålare i London, förblev ogift och fick inga barn. Han dog 1976. Malcolm gifte sig strax efter krigsslutet med Ann Felicity Rea, med vilken han fick tre barn.

På 1970-talet började Malcolm Munthe visa huset och trädgårdarna för allmänheten i liten skala. 1980 donerade han fastigheten med alla inventarier till en nybildad stiftelse. Även fortsättningsvis var det dock han själv som ansvarade för driften och visningarna av gården.

Efter Malcolms död, 1995, påbörjades en omfattande renovering av

Hildasholm med stöd av Länsstyrelsen Dalarna och EU:s strukturfonder. I ett av uthusen byggdes också en reception och ett litet cafékök. Sommaren 1998 återinvigdes gården med ambitionen att bli ett av länets större besöksmål.

Sedan 1988 har såväl Hildasholms byggnader som hela parkområdet byggnadsminnesstatus.

Munthes Hildasholm tar emot besökare för visningar perioden maj-september och håller under sommarmånaderna (mitten av juni-mitten av augusti) öppet dagligen.

Ingemar Blomqvist.

En vintersegling, annandag jul 1940

▼ En segling under någon av juldagarna var en tradition i familjen Öhnell med sommarställe på Ingarö i Stockholms skärgård. Anna Maria, 21 år, skildrar här en äventyrlig segling med sin far, läkaren och seglingsentusiasterna Harald Öhnell som hon ibland kallar chefen.

▼ Ringa är en loggertriggad segeljolle. Hennes storsegel förs alltså på en övre bom som överlappar masten, en vanlig rigg på livbåtar och skeppsbåtar. Hon är

kravellbyggd i mahogny på ekspant och har centerbord av stål.

▼ Konstruktören heter Albert Andersson (1853-1926). Han räknas som en av Sveriges främsta och ritade många fritidsbåtar. En av dem är skärgårds-kryssaren Mejt II till Anders Zorn.

▼ Ringa är byggd 1912 på Rotsättra varv. Längd: 4,2 m, bredd: 1,3 m. Ringa ligger nu på fritidsbåtmuseet i Härnösand.

Annandag Jul startade "Ringa" kl. 12.19 med chefen och Anna Maria ombord. Här är hennes berättelse.

Vinden var NV och ej alltför dålig. Ombord voro de två bruna plåtlådorna samt det blå och det röda seglet. Färden gick österut. Vid Klacknäset hissades även det röda seglet och "Ringa" såg nu ut som en Ljungströmsbåt. Farten blev nära den dubbla o vinden tilltog emellanåt bra. Ett par gånger i timmen östes båten; c:a 20 l åt gången.

Vädret var grått, inte en tillstymmelse till färgspel vid solnedgången. Skymningen började hastigt falla på och innan Gråskärfjärdens övergång

togs det röda seglet ned. Himmel och hav voro blygråa och skarpt framträdde, de av snö bländvita, kobbarna.

På Gråskärsfjärden lades kompasskurs. Vi önskade komma på Sandöns NNV udde, och undrade hur väl detta skulle avlöpa, när man omöjligen var i stånd att skönja Sandön eller över huvudtaget land norrut.

Mitt på sjön märktes att isdobbar divergerade kompassen, och dessa togos bort. För att kunna läsa sjökort och kompass behövdes ficklampa och jag höll då i skotet. Kursen tycktes vara riktig och Sandöns välkända fysiologi framträdde allt mer ur dunklet.

Emellanåt syntes ett ljus norrut blinka till och detta var rätt högt beläget; möjligen en topplanterna. Detta lilla ljus såg emellertid endast Fars goda ögon. Senare upptäckte vi Sandhamns och samhällets belysning

som starkt avtecknade sig mot det låga molntäcket. Vi hade nu nått Sandöns västra strandremsa och seglade nu utmed denna, trodde vi.

Några välkända kobbar som vi borde ha väster om oss kunde dock konstigt nog ej skönjas. Vi hade nu en frisk bidevind. Västra udden tycktes nu komma och den var välkänd; den hade chefen en gång visst målat av. Men ack! Här var det visst litet grunt!

Centerbordet fick ett par gånger ge vika för berghällar och även rodet fick sig en liten ofarlig kyss. Nu var det riktigt mörkt, men samhällets reflexsken upplyste himmelen. Man hade svårt att döma avstånd. Ett slag trodde jag att den vita snön på udden cirka 5 meter bortåt var ett starkt sken någonstans ifrån.

Plösligt trädde fram ett skimrande ljusknippe som av vad vi förstod måste komma från Jutkobben. Möjligen att det var en eldsvåda eller hade mannar där sina baracker och övningar?

Vi seglade på och upptäckte att så ej alls var fallet, utan det var en stor julgran, en sådan som man finner i julslytningen i Stockholm. Nära denna julgran såg man två upplysta fönster från en liten stuga. Julgranen upplyste vattnet vida omkring och det var den som hade upplyst molnen då vi trodde oss se Sandhamnsamhället.

Men vad var då detta? Hade elektriska ljuset gått sönder? I stället såg vi en röd fyr söder ut och i väster ännu

en. Vågorna gingo höga och sällan hade väl den gode chefen känt sej så enkel. Var fan va´ vi nå´nstans? Seglet togs ned i en hast och jag rodde med möda i den gröna, krabba sjön mot julgranen, för där fanns väl folk att fråga.

Det gick långsamt att ro emedan det långa rået alldeles låg i vägen för ena åran. Emellertid tyckte jag mig förr ha sett denna höga ö på vilken julgranen stod. Och plötsligt går det upp julgransljus för far att det är Hasselökubb! Ja-a, och det stämde ju också med Yxhammarkubbsfyren och

Sandhamns, så vi gick ned i lä om kubben.

Där var det också issörja och efter en besvärlig manöver fick far åter upp seglet och vi kunde med lugn gå in i farleden där det blåste friskt. Och den plötsliga sjögången vi först kände kom alltså från Kahnholmsfjärden. I full fräs gick det nu. Kl. 18? åkte vi in i hamnen, där det låg flera stora skorvar.

Jag gick och ringde hem och far fick ett uppvärmt rum hos gumman Aspegren. Hennes barn hade just farit till skolan och efterlämnade ett uppvärmt rum. Och Gästis som nyss

hade varit så eldhärjat hade flyttat och där beställdes middag till kl. 19. Vi förtöjde "Ringa" vackert och tog i land alla grunkor. "Gästis" bjöd på en rejäl och god middag med bl.a. stekt strömming.

Kl. ½8 nästa morgon gick vi upp. Vinden var hård och NV?, himmelen fullständigt molnfri. Vi tog en vickning på rummet av käk hemifrån. Det röda seglet hissades och det blåste mycket hårt. Dock kunde vi kryssa ut genom sundet med hjälp av årtag vid varje vändning. Pälarna tordes vi ej ha på, emedan dessa hindrade oss för mycket vid manöver. Det blåste så pass att det var jämt vad "Ringa" tälte.

Solen sken så gott o snön tindrade på kobbarna. Den verkliga Sandhamns västra udde rundades och nätt och jämt sträckte vi över Gråskärsfjärden. Innan Nämndöfjärden tog vi oss en vickning med varmt té. Se´n började så småningom efter en angenäm solig och varm färd, kryssning.

Solen gick ned i dis och efterlämnade inga färgskådespel. Vinden tilltog och vi fick en ytterst hård och ojämn vind. Vi märkte att sjön var mindre hög vid södra landremsan av fjärden och höll oss där med kryssningen. I ett litet sund var det ganska svårt att kryssa, emedan jag på grund av känslolöshet i armarna ej kunde hjälpa till med årtag i vändningarna.

Dock fröso vi inte någon gång på hela vinterfärden. Den regelbundna ösningen och roningen gav så god värme. Det var bara mina händer som strejkade då de kommo i direkt beröring med vind och vatten. Efter ytterligare ett par slag utan för Grisslinge gingo vi in i hamnen och det var då rätt mörkt.

d. 2.1.1941
A M Ö
Vintergast

Julotta med dramatik

I den tidiga och kyliga lappmarks-morgonen hade som alltid många människor strömmat till den vackra kyrkan. Klockorna hade ringt och kallat till den tidiga ottan. Orgeln hade brusat och psalmsången steg upp under kyrkovalven – faktiskt från drottning Kristinas tid.

På andra bänk framifrån närmst mittgången satt han – Per och lappgubbe och bosatt långt in i den väglösa fjällvärlden. Där bodde han med sin hustru. Fiske och renskötsel var vardagen. Per älskade kokkaffe och det skulle vara starkt och till detta rullade han sina cigaretter och rökte. Att han hade bekymmer med magen och upprepade magsår var kanske inte så konstigt.

Sonen hade skidat till närmsta telefon åtskilliga mil bort. Han ringde om pappa Pers kaffesumpliknande

kräkningar och tjärsvarta leveranser på toa. Helikoptern tog Per till ortens sjukstuga men han var blodtom och borde till lasarettet. Han vägrade med stor kraft. Han blev kvar på sjukstugan länge.

Nu blev det jul. Per hade aldrig kunnat besöka en julotta och var nu så pigg att jag lovade hjälpa honom dit. Nu satt han där. Framme på andra bänk! Rak i ryggen och mycket nöjd. Julottan närmade sig sitt slut. Man skulle just sjunga slutpsalmen. Orgeln brusade.

Jag hade som alltid på julottan tagit mig upp på orgelläktaren och när psalmen strax var slutsjungen skulle jag sjunga mitt solo "O Helga Natt...". Då ser jag Per där han står och sjunger slutpsalmen. Han börjar svaja – fram och tillbaka. Med ett brak faller Per rakt ut i mittgången! Jag

rusar ner för trappan – ser Per vara borta – lägger mitt öra mot hans bröst – hjärtat slår. Vi hjälps åt att bära Per ut i sakristian – någon ringer ambulansen – Per är nu vaken och förnekar bröstsmärta och rör på alla armar och ben.

Sista versen på slutpsalmen – jag rusar upp på läktaren – kantorn tonar in på "O Helga Natt" och med ovanligt darrig röst sjunger jag denna fantastiska sång och utan att hälsa på någon av kyrkobesökarna, springer jag den korta vägen upp till sjukstugan. Per mår alldeles utmärkt och alla prover och EKG helt normala.

Så dukar syrrorna fram kaffe och lussekatter och vi sitter där vid det lilla bordet – Per och jag – och Per konstaterar att det var allt en häftig julotta.

Göran Wemmenborn

"Folk, fall nu neder"

När jag arbetade på Södertälje sjukhus brukade jag engagera några goda körsångare och vänner och ordna ett fint Luciatåg i sjukhusets matsal. En uppskattad tradition som vi upprätthöll i sex år. Vi avslutade alltid med att jag som solist

sjöng Adams julsång, "O helga natt" tillsammans med kören.

Ett år hände det sig att just när jag utropade: "Folk, fall nu neder..." svimmade en av soprانerna.

Eftersom hon trasslade in fötterna i sladden till julgransbelysningen så föll

också den stora granen med ett brak! Vilken effekt! Hon fick ligga kvar vid mina fötter och hämta sig medan vi sjöng sången till slut.

God Jul!

Torsten Mossberg

föreningsnytt

SKÅNE-SÄL

▼ Årsmöte tisdagen den 16 mars kl 14. Plats: AF Lund. Föreläsning av Marianne Ors: Sömnen för hälsans skull. Reservation för eventuella ändringar pga covid-19-pandemin. Se hemsidan för aktuell information.

VÄST-SÄL

▼ På grund av pandemin avstår Väst-SÄL från möten tills vidare. Styrelsen återkommer med information. Se hemsidan.

– Håll ut! Vi kommer att resa tillsammans igen

Reslystna läkare finns i alla åldrar och det är imponerande att ta del av alla fantastiska resor och resmål som vi befolkat som grupp. Att planera sin resa eller bara åka dit näsan pekar är spännande och det finns många som i yngre år aldrig skulle fundera på mer arrangerade resor i grupp.

Det har ändå visat sig att de resor vi gör som Seniora Läkare har varit mycket efterfrågade och ibland fulltecknade nästan innan de annonserats, vilket resulterat i dubblering om det varit möjligt.

Under en lång period fram till för cirka tio år sedan var Nils Tryding primus motor och många minns helt otroliga och oförglömliga resor i konstens tecken med besök på museer och privata samlingar.

Detta koncept var omöjligt att leva upp till när Nils lämnade stafettspinnen vidare. Resorna de senaste tio åren har istället varit inriktade på kultur i bred bemärkelse – konst och musik, gastronomi, historia, natur och trädgård...

Vi har försökt hitta kunniga och inspirerande ciceroner och senare resor har ofta vuxit fram i samspel med dessa och med de reseföretag vi samarbetar med.

Hur ser det då ut i framtiden?

Det man kan vara säker på är att kartan kommer att se annorlunda ut. Hur kommer man att kunna resa, vad finns det för möjligheter att besöka kulturinstitutioner, hur hittar man ett

bra boende – ja, frågorna är många. Beroende på pandemisituationen kanske det blir ett resande mer på hemmaplan till att börja med men inte heller det går att planera idag.

Men – vi kommer att resa igen och till dess: Håll ut!

*Christina Berntsson
christina.berntsson.cb@gmail.com*

Posttidning B. Economique
Returadress: Torsten Mossberg
Villagatan 18, 114 32 Stockholm

Var så goda!
här är ett nytt kryss
att gympa hjärnan med!

Korsordsmakare: Eva Wendeborg

Grattis alla
snabbtänkta
korsordslösare!

Här är de
tjugo först öppnade
rätta svaren
på kryss 3 - 2020.

1. Krister Delin, Kungsbacka.
2. David Bergqvist, Sollentuna.
3. Tore Kassman, Arvika.
4. Karl-Gösta Ljungström, Stockholm.
5. Eva Olsson, Nacka.
6. Carl – Eric Nordgren, Kalmar.
7. Britta Alling, Lund.
8. Frederic Berglund, Sollentuna.
9. Bengt Lindell, Kalmar.
10. Ulf Hansson, Uppsala.
11. Ulla Wiklund, Eskilstuna.
12. Olof Wikstrand, Ähus.
13. Margaretha Fridh, Kristianstad.
14. Sven-Åke Hedström, Falkenberg.
15. Lars Nilsson, Linköping.
16. Nils Johan Höglund, Uppsala.
17. Lars Faxen, Göteborg.
18. Ann Christine Zell, Halmstad.
19. Jan Spjuth, Karlskrona.
20. Bo Hjern, Bromma.

Merry Christmas

										HADE EGEN BOK	SEGLAR I EGEN KLASS	ETIKETT RÄTT OCH SLÄTT								
										VID AXELÄNDE										
										FAGON BRÄVUR IBLAND										
Vem då då? Han var judisk rättslärare, filosof och medicinare. Under en tid på 1100-talet var han läkare hos sultanen Saladin, Jerusalemens befriare och korsriddarnas kraftfulla motståndare.										FÖLJER FLOD	EN DEL AV TV-SPEL	STEGRING SOM SMÄLLER HÖGT	ILA I TYSKANAS NORGE	FICK ROLAND ATT RASA	INGEN DÅ HOPPET SVIKER	GÅTANGSAREVNA	SKENBEGREPP KÄNGA			
													ENTREAVGIFT FJÄLL							
Vad då då? Selma Lagerlöfs majorska bjuder på katastrofal julmiddag på Ekeby. Vad serverades här som varmät? Under julnatten fests kavaljererna med den onde själv. Vad bjuds att dricka?										SÄGS OCKSÅ	HJÄRTERUM	STÖRANDE GÖRANDE TALTRATT				MAGSLANG				
																	NOG SÅ ILLA		ANTIKT JUBEL	
															MINUS I MANEGEN KAN DRIVAS IN					
										EN VÄNDANS TRÄDGÅRD			TÄTTING FAGLIGT FAGRA			HALLÅ DAR!	REPA HÖRS HÖGRÖSTADE			
										GIFT MÅHÄNDA SOM LOCKADE	BLIR DÅ I MORGON TACKUFA			SURRA	MOLIERES ALCESTE DRILL					
										MINDRE VETANDE			TALAR MED BÖNDER PÅ BONDERS VIS			TIDIG SLIV HÖG				
										RUNT	ÖVERRASKANDE O-KRÄVANDE				TAL DE FÖRLÄNGER BIDAR PÅ BANK			ÄR MÅNGEN ZORNTAVLA	INTE ALLTID GOD MIN	
										HÖR TILL HYLLNING	EN LÄR VARA JAG KAN SKE SÅ					KRÄVER KORT SOM FOKT	SIBYLLANS SPADOM FLOTT SOM SLOTT			
												IN-KASTAT	KAN MAN VARA ÖVER VATTEN SPÄR				LÄR KATT I MISS-TÄNKT FALL FÖG	BORTA I SKOGEN MULLANS MÖR		
										VERA SOM VÄXT						EN I KLANEN FYKER				
															ÄR STUNDOM MASKA		VÄRMER VRIKT			

										H	ETT	STIG	VAD	Vem då då?							
										S	S	S	K	R	A	V	A	I			
										K	R	A	V	A	I						
										D	E	R	V	I	S	C	H				
										P	I	L	T	O							
										S	P	L	I	T	T	R	A				
										U	B	L	D	T	A	A	L	G	R	A	I
										T	U	L	L	I	P	A	N	A	R	O	S
										S	T	O	L	L	S	T	I	C	K	A	N
										K	E	D	L	O	T	T	O	J	O	P	H
										E	O	L	A	P	J	A	M	S	J	T	A
										D	V	A	R	G	P	I	N	S	C	H	E
										M	O	N	O	S	O	H	O	T	O	R	
										V	A	N	D	A	L	P	A	J	S	A	R
										M	A	N	D	L	I	O	N	P	S	K	
										I	D	A	F	Ö	R	G	Ä	R	A	L	L
										K	O	N	I	T	R	Ä	S	K	A	F	
										M	I	N	S	M	I	T	T	A	S	E	R
										D	I	S	K	P	L	A	T	S	S	L	

<<< Rätt lösning kryss nr 3 - 2020

▼ Tack för alla trevliga hälsningar, bilder och annat som ni bifogat i era lösningar! Det gör det så mycket roligare att sprätta upp kuverten – och de är numera ganska många i pandemitider.

▼ Ta chansen att bli omnämnd som vinnare i nästa nummer! Då måste vi ha din lösning senast den 10 januari. Skicka den till Josef Milerad, Reflektorstigen 1, 181 55 Lidingö.